

ՀԱՅՏՈՒՆԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՌԻՒՆ ԵՐԱՌԱՆՔԻ ՀԱՅ ՊԱՏԻՐԳՐԱՌԻՒՆ
Ի. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ 1949

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԱՆԳՐԱԿԱՆ

— Հեռերիլ եւ ոչ քէ առաջնորդելս .

Երես

257

ԳՐՈՆԱԿԱՆ

— Կրօնի ծագման մասին փոխակերպականներու
սեսուրիւնը .

Ե .

261

— Տեղումական Աղօթք (5) .

ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱՆՈՒՍՏԵԱՆ

264

ԲԱՆԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ

— Նրուագիւմ .

Ն. Վ. ՇՈՎԱԿԱՆ

268

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

— Կիլիկեան ամրոցներ — Հռոմիլայի Դղեալ .

ԱՐՏԱԻԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

272

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

— Ծրանական քննադատութեան երեք սիւները .

Ամբաստան

ՊԱՐԳԵՒՆ ՏԵՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

276

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

— Լիմ Յնապատ .

Ն. Վ. ՇՈՎԱԿԱՆ

280

ՆԵՋՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

— Հայերեկի բարբառները .

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՀԱՌԵԱՆ

282

Ս. ԲԱԿՈՒՆ ԶԵՐՍԵՆ

— Ամսօրեայ լուրեր .

287

ՆՈՐԿ ԵՆ ՆԻՇԿ

ԽՄԴ .

288

ԲԱԺՆԵԳԻՒՆ

ՍՈՒՆԻ Տարեկան բաժնեգիրքն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 10

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆՈՒԿ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne SION

Patriarcat Arménien, Jérusalem-Palestine

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM — PALESTINE

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԳ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1949

≈ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ ≈

ԹԻՒ 10

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

“ՀԵՏԵՒԻՆ ԵՒ ՈՉ ԹԷ ԱՌԱՋՆՈՐԴԵԼ”

Մեր ազգային կեանքի մթնոլորտը տակաւ սկսած է ծանրաբեռնուիլ ախեղծ ներգործութիւններով. ներհակընդդէմ և կաշկանդիչ միտումներ իրենց մերթ ապերառան և մերթ ազանդամտութեան հասնող ոգիով կ'անդամալուծեն մեր եկեղեցական և ազգային կեանքը:

Փոխանակ մտածելու մեր բազմաթիւ վերքերու դարմանին և ազգային կարիքներու սատարման շուրջ, մենք օրէ օր կը շատցնենք պատճառները աւնոնց: Դիտենք ամէնքս ալ թէ բազմաթիւ են վերքերը սփիւռքի Հայութեան՝ իր բոլոր կոյմերուն վրայ: Վերաւոր է նախ, մեր ազգային գոյութեան, աւելի ճիշտ՝ ցեղային ինքնութեան սկզբունքը: Անհայրենիք ցրուածութեան մէջ ցրուցան այդ զանգուածին բախտը դէպի ո՞ւր է որ կը դիմէ. մութ է այս հարցին պատասխանը. յոյսի նշույլները՝ զորս ինքզինքնուս կը բռնադատենք, և դուցէ յաճախ կը բռնազբօսենք նոյնիսկ ակամայ, չըլմոյիկ հուրի կայծեր են կարծես որ զիրենք ծնող հանգամանքները միայն կրնան լուսաւորել:

Ոչ ոք կ'անզիտանայ թէ ազգայնականութեան ուխտը՝ արտին խորը, ամէն Հայ հատուած, ուր որ հոյժակոծած է զինք չար բախտը, անհուն ճիգ կ'ընէ այսօր իր ազգային ինքնապահպանութեան համար, բայց չենք կրնար կոյր ըլլալ, չըմբռնելու և չտեսնելու համար թէ օտարութեան մէջ այնքան բարդ և ստէպ բիրտ ազդեցութեանց դէմ հոսանքն ի վեր նաւարկութիւն մը մինչև ե՞րբ կրնայ տեսել:

Վերաւոր է մեր ազգային կրթութեան գործը. այլևս մեզի համար դժուար է հայ լեզուին ուսուցումովը դիմաւորել օտարացուցիչ ազդեցութիւնը, որ ամէն տեղ, օր աւուր, աւելի ծանրակշիռ հանգամանքներ կը ստանայ: Մրուած սփիւռքի բացաստաններուն մէջ, ենթակայ տարբեր ազդեցութիւններու և մշակոյթներու մաշումին, ամէն հայ առաւել կամ նուազ չափերով կը ստիպուի բանալու ինքզինքը այս օտարացնող ազդեցութիւններուն՝ յաճախ ի հեճուկս իր կամքին: Դիւրին չէ անշուշտ պարտադրուած պայմաններուն չենթարկուիլ,

սակայն միւս կողմէն կարելի չէ հայ մնալ առանց զոհողութեան: Տակաւին մինչև երէկ Հայ Դպրոցը կեանքի կը վերածէր մեր պատմութեան անմահ ներշնչումները մեզմէ ներս: Իսկ այսօր, տխուր է պատասխանը:

Վիրաւոր է նաև հայ գրականութիւնն ու մշակոյթը: Թո՛ղ չառարկուի՝ մեր այս նկատողութեանը իբրև պատասխան մատնանշելով դրական այն առողջ փոփոխները, որոնք արգարև կ'երեւին կարծես ամէն օր դէս ու դէն, Հայ սփիւռքի մէջ: Որեւէ գրականութիւն և մշակոյթ, իբրև արտայայտութիւն իր ժողովուրդին հոգւոյն և կեանքին, իրենց սնունդը կը ստանան այդ ժողովուրդին բարքերէն և պատմութենէն: Երբ տակաւ կը խորթանան այդ բարքերը օտարութեան մէջ և կը սկսին կորսնցնել իրենց բնիկ ինքնութիւնը, երբ պատմութիւնը, օտարութեան մէջ, իբրև իր շրջանակէն հանուած և հեռացուած հայելի մը, կը դադրի ցոլացնելէ իր ժողովուրդին կեանքը, անոր երկինքն ու երկիրը, երկունքն ալ տակաւ կը դադրին ըլլալէ այն հողը, ուր միայն կրնան բուսնիլ և աճիլ գրականութիւնն ու մշակոյթը: Երբ ժողովուրդի մը ֆիզիքական, այսինքն հայրենական և ազգային կազմի գոյութիւնը վտանգուած է, այդ կեդրոնները շուտով կը սկսին մտնել թանգարանական արժէքներու կարգը:

Բայց վիրաւոր է մանաւանդ հայ աւանդութիւնը, այսինքն ժողովրդային անգիր, հաւատքն ու օրէնքը, որ անկշռելի արժէք ունի ազգապահպանման տեսակէտով: Ինչպէս ամէն մեծ հաստատութիւն, նոյնպէս նաև որեւէ ազգ, մեծ կամ փոքր չի կրնար պահել իր ինքնութիւնը՝ առանց աւանդութեան: Այն միմոյրտն է ան՝ որուն մէջ կը խմորուին ազգի մը ցեղական ինքնութիւնը ձեւաւորող ձգտումները: Անոր ծոցէն է որ, իբրև նախնական միգամածի մը մէջէն, դուրս եկած են դիւցազնավէպերը, ժողովուրդներու քաղաքական կեանքին ապագայ ուղղութեանց այդ նախաքայլերը, և դիւցազնադրոյցները՝ որոնք ցոյց կուտան բնութիւնը և իր երեւոյթները մեկնելու համար մէն մի ժողովուրդի երեւակայութեան ինքնայատուկ ճիգը, կազմելով հնագոյն ստուերագիծը իր կրօնական նախնական ըմբռնումներուն:

Բոլոր մեծ ժողովուրդներուն մէջ ամենէն ամուր բնազդներէն մին եւ դած է աւանդութեան սէրն ու յարգանքը: Հռովմայեցին, հնութեան մէջ օրէնքի ըմբռնումը իր բարձրագոյն խմացումին հասցուցած այդ ժողովուրդը, աւանդապաշտ էր. Հռովմէական իրաւարանութեան ամենէն խոր հիմերէն մին էր աւանդութիւնը: Միշտպէս է այսօր նաև Անգլիացին. զարմանալի կերպով աւանդապաշտ՝ իր պետական կազմին, իր կրօնական կարգին և կենցաղի յետին մանրամասնութեան մէջ: Միշտպէս եղած են մինչև այսօր փոքրիկ ազգերը՝ անոնք մանաւանդ՝ որոնք իրենց անցեալը չալկած կը վազեն միշտ դէպի ապագան, ինչպէս մենք: Մեր պատմութիւնը, գրականութիւնը և ժողովրդագրութիւնը անցեալով, այսինքն աւանդութեամբ լեցուած են բովանդակապէս, որովհետև միշտ ունեցած են հայրենական կայք և ժողովրդային խմբաւորուած կեանք, ազգային կամ օտար դրօշի ներքև: Այսօր սփիւռքի հայութիւնը գրկուած թէ սեպհական իր հայրենիքէն և թէ համախումբ բնակակցութեան առաւելութենէն, կորսնցնելու մօտ է իր աւանդութիւնը, եթէ իր աղօտանքին մէջ չէ կորսուած ան արդէն:

Վերքերու խորութեան սոսկումը պէտք չէ սակայն շուարեցնէ զմեզ, իրապէս քաջ մարդը հա է որ մահուցափ վտանգին սաստկութեան առջև չի կորսնցնէր

պաղարկեալութիւնը և կրնայ արիանայ, մեր հին մատենագիրներէն, Մագիստրոսի նկարագրած ճնճղուկին պէս՝ կռնակն ու թեւերը երկրի վրայ զոսած ու ծրգած ծնգած ոտքերը դէպի փլչող երկինքը տնկած՝ պոռալ։ Եորչափ կարեմ զայն առնեմք։

Ըրած ենք ցարդ մեր կարելին, կրնայինք աւելին ընել եթէ անիկա բխէր մեր կեանքի անհրաժեշտ պահանջներէն։ Հարկ է սկսիլ միշտ նուազագոյն կաշիքէն, առանց տարուելու մեծագոյն, բայց դեռ անկարելի ծրագիրներու տեսիլներէն։ Թայց իրատես և ոչ ցնորախոհ։ Լաւագոյնիւն անյապ տենչը պէտք է թոյլ տանք որ խլէ մենէ այն լաւն ալ՝ զոր կրնանք տակաւին ունենալ։ Անհրաժեշտ է նախ որ ամէն երկրի կամ պետութեան մէջ ապրող մէն մի հայ զաղութը ունենայ իր բարուք վարչաձեւը, տեղական պայմաններու խելացի պատշաճեցումով, առանց բարձի թողի ընելու մեր աւանդական, պատմական և կրօնական զգալի և պահուած իրաւասութիւնն ու իրաւակարգը։

Սակայն սոսկ վարչական օրէնքով՝ ազգային դիմագիծը չի պահուիր անշուշտ։ անիկա կը ծառայէ առ առաւելն զմեզ տարրորշելու մեր բնական երկրին միւս տարրերէն՝ մեր ինքնութեանը մէջ։ Սրէնքը կանգնուելիք չենքին ծրագիրն ու ճարտարապետական զիծերը միայն կուտայ։ Բուն կառուցումը կը կատարուի բովանդակ ժողովուրդիմ գործակցութեամբը, պահպանելով և յշակելով մեր լեզուն, ճայ դպրոցը, գրականութիւնը, աստիճանութիւնը, և այս ամէնքէն աւելի Ազգային եկեղեցին։ Պէտք է այս նպատակին ուղղուին ամէնքը, միութիւններն ու ընկերութիւնները, հասանքներն ու կուսակցութիւնները, մտաւորականութիւնը, մամուլը, կազմակերպական ամէն կողմը, ժողովրդական ամէն եռանդ պարտին լծուի այդ աշխատանքին։ Մեր քաղաքականութիւնը ա՛յդ միայն պէտք է լինի այժմ։ մեր հայրենասիրութիւնը ատոր մէջ ամենէն աւելի պէտք է փնտռէ իր գոյութեան պատճառը, մեր բոլոր առաքելութիւնները, ազգային և կրօնական նոյն իսկ, ատով պէտք է տաքանն ու բեղնաւորուին։ Ի՞նչ հրաշքներ պիտի գործուէին դեռ այսօր, եթէ մեր բոլոր գործօն կուսակցութիւնները, միութիւնները և գործիչ անհատները, մէկ կողմ դնելով իրենց տարակարծութիւնները, կարենային բոլորուիլ Ազգին հրատապ կարիքներուն շուրջ, միասին խորհելու և գործելու համար ի սէր այս գծաթախ ժողովուրդին արկածուած ապագային... Բիւրաւորներ, մեր արիւննէն և հոգիէն, ցանկացին և կրցան մեռնիլ անոր համար։ Ինչպէ՞ս և ինչո՞ւ չուզենք և չկարենանք ապրիլ մենք նոյնին համար...։

Իսկ կարենալ դասաւորել և կազմակերպել Ազգին հոգեկան և "որոշ" չափով ֆիզիքական գոյութիւնը կենսաւորող քայքայուած մասերը, անհրաժեշտ է որ մեր մեծագոյն հոգածութեան և զուրգուրանքին առարկայ դառնայ Հայ եկեղեցին։ անոր իրապէս ժողովրդական և լայնախոհ հովանիին ներքեւ է որ կարելի պիտի ըլլայ օտարութեան մէջ առաւելագոյն չափով նորէն ազեւորել հայութեան կրթական և զրական կեանքը, մշակոյթն ու աւանդութիւնը, Ազգին վերականգնումին այդ անհրաժեշտ տարրերը։

Բոլոր այս ուժերը և տարրերը ամէն տեղ պէտք է դասաւորել «Հայ եկեղեցական իշխանութեան» կամ «Հայ եկեղեցւոյ կրօնական Հասարակութեան» տիտղոսին տակ։ տիտղոս՝ որով միայն կարելի պիտի ըլլայ ճանչցնել հայու-

թիւնը ամէն երկրի մէջ իւր ցեղային ինքնութիւն։ Այդպէս է արդէն ցարդ ան, իրապէս և իրաւապէս, ուր որ ունինք կազմակերպեալ հայ զառուծ, և այդպէս միայն կը խորհինք թէ հնար պիտի ըլլայ կազմակերպել մեր թեմական և համայնքային գործերը։

Ժամանակէ մը ի վեր սակայն, կարգ մը կազմակերպութիւններ, իրենց կեդրոնախոյս ձգտումներով կը ջանան քանդել մեր հոգեկան ու տոհմային այս կռուանը, առանց յաջողելու անոր տեղ դնելու զայն փոխարինող ազդակը։ Յառաջ և ազգապահպանման և ցեղային ինքնութեան խօսողներն ու գործողները, չեն զգար թէ ցեղասպանութեան մեծագոյն ռճիրն է որ կը գործեն, հանրութեան զգացումին առջև ամէն օր քիչ մը աւելի վարկաբեկ ընել ուզելով Հայ եկեղեցին և զայն ներկայացնող հայ եկեղեցականութիւնը։

Եկեղեցական նուիրապետութեան ներկայացուցիչներ եւս, կրնան ունենալ իրենց տկար ու թերի կողմերը, ո՞ր ցորենի արտը իր որոմը չունենար և սակայն արդար չէ միայն որոմներէն խօսիլ, որ ամէնայն, իբր թէ, ցորենի արտը։ Ազնուական և շինարար կերպ մը չէ ասիկա կը խորհինք, ոչ ալ անաշտօ պաշտպանութիւն մը ազգային զգացումներու և արժէքներու ի խնդիր։ Մենք մեր դատաստաններու մէջ, դժբախտաբար յաճախ կը մոռնանք վճարել իշխանութեան, Օրէնքի և Հեղինակութեան նկատմամբ մեր յարգանքի տուրքը, և հոն՝ ուր մեր պարտականութիւնն է ընդունիլ և առաջնորդուիլ, մենք կ'ուզենք առաջնորդել։ Կառքին ձիերը ետև լծել ուզելու այս պահանջը կառքը անշարժութեան մատնելէն ուրիշ բանի չի ծառայեր։ Ժիշտ է թէ մեր ազգային և կրօնական շահերու նախանձախնդիր ոչ մէկ հայ կրնայ թոյլ տալ ինքզինքին որ Օրէնքն ու Կանոնը ի հեճուկս մեր հանրային բարեոյն և խզմտանքին ռոտահարուին, Թակալն զանոնք պաշտպանելու կերպն ու նախանձախնդրութիւնը պէտք չէ զմեզ մղէ, յօնք շինելու փոխարէն, աչք հանելու անմիտ վանտալութեան։

Զենք կրնար մտածել որ ուղիմտութեան պակասը այնքան զգալի դառնայ մեր մէջ, հետեւելու աստիճան մեր պատիւն ու սիրտինքը հանդիսացած մեծագոյն սրբութիւնը, Հայաստանեայց Եկեղեցին։ Մենք չենք կրնար թոյլ տալ մեզի՝ մտածելու թէ կազմակերպութեան մը մէջ, ուր այնքան ուժեղ է եղած ազդասէրներու փաղանգը, զանուկն մարդիկ՝ որոնք կարենան հաշտեցնել իրենց դատումը այնքան պղտոր դիտումներու հետ, և ուզեն ընդդէմ գործել Ազգին ողիմտութեան, ական պեղելով՝ հիմերուն տակ Ազգին ամենէն նուիրական Հաստատութեան, կամ ազդելու համար կրօնական վերին իշխանութեան վրայ, սպառնալիքի խաղ սարքել։

Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան ձայնը յանուն Աստուծոյ և Ազգին, պէտք է իշխէ կիրքերու վրայ, այլապէս ամէն ոք առաջնորդ կը դառնայ և ոչ ոք առաջնորդուող։

ԿՐԾՆԵԱԿԱՆ

ԿՐԾՆԻ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՓՈՒԱԿԵՐՊԱԿԱՆՆԵՐՈՒ (Transformiste)

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

Այս է դրական դպրոցին կամ Փոխակերպականներուն տեսութիւնը կրօնի ծագման մասին, գրաւիչ թերեւս, և հանձարեղ նոյն իսկ՝ բայց յամենայն դէպս անբաւական՝ Արեւսբլր կ'ընէ պարզապէս թէ այսինչ կրօնքը կազմուեցաւ այսինչ պարագայի մէջ, բայց հաստատելը բացատրել չէ։ Յետոյ, եթէ մարդկութեան համար ուրիշ միջոց չկայ զգայարաններէն զատ, և ապագայի ուրիշ հեռանկար չկայ նիւթական աշխարհէն զատ, ինչպէս պիտի լեցնենք ահադին այն տեղը զոր անտեսանեալին կը գրաւէ մարդկային պատմութեան մէջ։ Եթէ ինչպէս Փոխակերպականները կը պնդեն, ամէն էակ կը ձգտի պատշաճիլ իր միջավայրին, ինչպէս, ուրեմն բացատրել հոգեկան այն կարիքը որ մարդը կը կորդէ կը հեռացնէ իր քնական ճակատագրէն՝ նիւթական այս աշխարհէն, որուն ստացումը թիւնը միայն պիտի ըլլար իր միակ և գերագոյն նպատակակէտը։ Եղաշրջականութիւնը (evolutionisme) իր ամբողջ գիտութեամբ չի կրնար բացատրել այս կէտը։ Փոխակերպականներու դրութեան անկարողութիւնը աչքի կը գործէ մասնաւորապէս բնութեան պաշտամունքներու և Խառայնի կրօնքին վրայ խոսուած տեսնւոյն։ — Ինչպէ՞ս գարելի է արդարեւ նախնեաց յիշատակին հապել արեւին՝ լուսնին և աստղերուն ու դեղնուածիւնը։ Կարելի՞ է ընդունիլ որ վայրենիները իրենց զաւակները աստղեքան անուանով կոչած ըլլալուն համար այնքան մեծ ազգեր, արեւելքի այն հզոր և բարգաւաճ ազգեր, արեւը պաշտէին իբրեւ Քաղբուր կենաց»։ Պատմութեան մէջ այնքան մեծ տեղ գրաւած կրօնները կրնային այսպիսի երկդիմութեան մը վրայ կանգնել և, զօրանալ։ Ինչո՞ւ սկզբնաւորութեան և վերջաւորութեան մէջ տեղի կապը ըմբռնե-

լու համար հնթագրութիւնը չամբողջացնել՝ ընդունելով մարդուն մէջ ինքնեկ զօրութիւն մը, որ զայն կը մղէ էականբարւ մէջ ամենէն գերազանցին։

Բայց ինչ խորհիլ մանաւանդ Խառայնի կրօնի մասին ըսուածին նկատմամբ, հնար է որ Խառայնի պաշտամունքին ծագումը հետեւանքը եղած ըլլայ Արաւամի եւ հզօր ցեղապետի մը միջև եղած զաշինքի մը։ Հնար է որ այս կերպով բացատրուի երթիցեաց միաստուածութիւնը, աշխարհը իր վեհութեամբ լեցնող վեհագոյն էակի մը՝ Ենոփային վսեմ իմացումովը միասին։ Սերբութեան սկզբունքը, զոր Ղեւտական ծեսերը կը պարզեն Ենոփայի ամենաբարձր էութիւնը՝ որ իր մէջ կը պարագծէ տիեզերքի խորհուրդը, և այն ամբիժ մաքրութիւնը այնքան յայտնադիման կը ցուցնէ մարդկային անկարողութիւնը և ապականութեան սկզբունքը, պիտի կրնա՞ր բացատրել հողային բաշխումի մը կամ աւատապետին և իր ճորտին միջև գոյացած յիշատակովը։ Արաւամ նպատաւորող ցեղապետին մտածումը աստուածային ամենակարողութեան վերածելու համար մերայեցեաց ապագայ սերունդներու մտքին մէջ։

Արեւսբլրի ուսումնասիրութիւնը թերեւ կարենայ նկատուիլ յաջող գործ մը, այսինքն ընդունելի, Փետիշպաշտութեան և կուռքերու և մեռելոց պաշտամունքին համար, բայց անիկա բոլորովին անյաջող է բարձրագոյն կրօններու ծագումին հարցը ըմբռնելու տեսակէտով։ Այս մասին անիկա կրնայ բաղդատուիլ ճարտականութեան հետ, որ շատ աւելի կը յաջողի նկարագրել մարդուն ֆիզիքական գործարաններու կազմաւորումը քան ամբիժ ու բարոյական կեանքին ծագումը։

Զգայութիւններուն նոյն իսկ ճշտու վերլուծումը չենթադրել Գաղափարներու կազմութեան բացատրութիւնը։ Զգայութիւնը կրնայ գեաթի պատարասեղ գաղափարին համար, բայց չի կրնար ստեղծել զայն։ Զգայութիւնը, արդիւնք կարգ մը տեսանելի կամ հնչական թրթռումներու, ֆիզիքական օրէնքներու կալուածին կը պատկանի։ Մինչ գաղափարը, ընդհանրապէս աննիւթական է։ Այսպէս անհատական պիտի ըլլար թէ մասնիկներու (molecules) տեղափոխութիւնը կրնայ ծանօթոյք (no-

tion) գրոցանելու, Ուրեմն եթէ զգալութիւնը ներք կարենան նոյն իսկ որոշադրել պոյ պայմանները տրոնք մէջ կը կազմուին մեր գաղափարները, գարձեալ անջաղ կը մնան անտնցմէն ինչպէս զոր գրինակ հաշկիթի մը ձուելքը (échelation) նպաստաւորող պայմանները կապ ըզնեին հակիթին կապմութեան հետ, և արտաքոյ կը մնան զայն ստեղծող վիճակէն։

Միեւնոյն տեսակէտէն կարելի և կըռիւ նաեւ յիշեցնել քննութեանք արգիւնքը և Պատմական տեղեկութեանք սքանչելի աւա աստութեամբ մը կը նկարագրէ ան կրօնական զարգացումին համար անհրաժեշտ եւ զած պայմանները։ Բայց փր վերաւում մերը, որքան ալ մանրակրկիտ, չեն հասնիր միշտ և կրօնքին էութիւնը։ Սրէնսըր որ կ'ըսէ, թէ մարդ կ'աստուածացնէ իր մեռնելիքը, որովհետեւ վայրենին կ'ընտելանայ ծանօթութիւն հետ ուրիշ խել մը, որ, ինչ ինչ պարագաներու մէջ, կը թողու մարմինը, յետոյ կրկին վերագրուի համար անոր մէջ։ Այս և իր ամբողջ վարկապետութեան, վեկնակեալը Բայց ասիկա թիւի է իբրեւ դիտողութիւն փորձառութեան Եթէ մեր կրկնակը, վերջէ մը կամ ֆիզիքական բաւան ձեռքով մը, պատճառաւ զաւկացումէ մը, ետքը նորէն երեւան կուգայ, քանի քանի անգամներ սակայն, երբ ցաւը աւելի, ծանր մը ըլլաւ, չի վերագրուի բնական, իր քան, նախնիքին անցած դաշտէն անհետ անցիկ պատկէ, երազի մէջ անգամ չվերերեւելով, ինչ որ, ուսմիկ զգացողութիւնը պէտք էր պոստնորդէր աւելի Գերեզմանին, վերջ, անէութեան Գաղափարին, Բայց խնդրոյն վրայ կարելի տակաւին նախ դուրիշ, պատրհանէ մը։ Վայրենին իր երազները կրնայ շփոթել իրականին հետ, Բայց, քաղաքակրթութեան մարդը զինուած է այս վարկիւն յղէմ իր, մասնողութեամբ և գիտական լոյսբերողը։ Հետեւաբար եղաւ ընթացակար վարկապետութիւնը պէտք է առկից կարեւար եղբայրացի, հակառակ իրողութեանք, Թէ, կրօնքը ասնքան կը նուազի ու կը ազդեալուի որքան մշակութիւն, յատկապէս, ժողովուրդներու ծոցին մէջ։ Եթէ այս վարկապետութիւնը, ինքզինքը պաշտպանելու համար, պատշտ բերել գարէ ի դար կուտակուած, որովորթներու փառքը պիտի պարտախոսեմ, անոր թէ քանի որ անց-

եալին կապը զմեզ կաշկանդած և շղթայած է մեր նախնիքներուն հետ, պիտի կրօնք մեր մտածումը ձերբազատել անոնցմէ այսպէս՝ ինչպէս իրենց նախապաշարութեան ինչպէ՞ր պիտի էլ քաջապիտէ Սրէնսըր սա եղելութիւնը, թէ ամենայնապաշարած մասնականներու մէջ ևս, ինչպէս մեր օրերուն ալ, եղած են աւելի քան յոյսեր կրօնական ոգի ունեցող մարդիկ, զոր օրինակ, Փասգալ, որոնց կարելի չէ ժխտել ընդարձակ իմացականութեան մը արժանիքը։

Ամէն ինչ քալ կըռիւ վերջ կը յանգինք սա եղբայրացութեան թէ, եթէ նախնական մարդուն մէջ կան կարգ մը երեւոյթներ որոնք նպաստաւոր են փոխակերպութեան Գաղափարին, կան ուրիշ չափ մը ոչ նուազ վճռական պարագաներ, որոնք գիտութեան, յատկապէս միշտ աւելի կը մեծանան, և որոնք կը ձգտին մաքառիլ այդ պատրանքին դէմ։

Ենթադրելով նոյն իսկ թէ, ինչպէս կ'ըսէ, մեզի այդ վարկապետութիւնը, կրօնքը սկսած ըլլայ նախնեաց պաշտամունքով, ինչպէս համար ժողովուրդները միշտ միեւնոյն կերպով մեկնած են իրենց փորձառութիւնները անդինականի մը հասկացողութեան մասին։ Ուսկի՞ք, կուգայ անտեսանելի աշխարհի մը հաւատալու, և ա՛յ աւելի այդ վարկածը իրենց կարելի եղած բոլոր իրողութիւններով պաշտպանելու ձգտութեամբ, Որովհետեւ զգալութիւնը, չի կրնար բացառել այսպէս հարկեցած կրօնքի մը ծագումը, միակ պատասխան մը կը մնայ անոր մասին չարագործած կարցութիւն։ Եթէ, մարդը աստուածացուցած է իր տղաւորութեանցը ենթակայ երկները, անտալ զարբերել սկսեալ մինչև երկնք շողողուն աստղը, եթէ ինքզինքը, նոյն իսկ աստուածացուցած է, պատճառ այն է որ կրօնական բնութիւն մը ունի իմը, պատճառ այն է որ կրօնք իր ներքին փորձառութիւններուն հետ, կապուած է, և ամէն տեղ կը կրէ զայն իր սրտին մէջ։ Այս է շարժառիթը որ զայն կը մղէ ամբողջ տիեզերքը քննակալորելու, անտեսանելի պաշտպանելով, և անգաղափար, ազդեցութեան մը հետեւանքով անգամ մը մատուցած բազմաւեցէն, հետաքննելու հաջող եղած է ապրիլ, ուսնց Աստուծոյ, զոր մոռցած է պահ մը, և, սկսած է պատուածացնել ամէն ինչ որ

ճանչցած է իր տեսած աշխարհին մէջ: Վայրկենին կ'ոգեկոչէ իր Փետիշը, ինչպէս տղան կը խաղայ իր սիրած խաղալիքին հետ, ամենակցիքնական աստիճանն է աւարկաւ: Բայց որքան մարդկութիւնը կը զարգանայ, և իր հորդոնը կ'ընդլայնի այնքան աւելի բարձրը կը փնտռէ իր աստուածները: Կը ծնրադրէ զինքը բերկրեցնող և բռնութիւնը կենդանացնող արեւին առջեւ, այն կենդանիներու առջև որոնց խորհրդաւոր քոյութիւնը զարմանք և երկիւղ կ'ազդէ իրեն: Մարդուն առջև վերջապէս զոր հին յայնբըր կ'աստուածացնեն իր ֆիզիքաւիան գիզեցկութեան, և հոսովայեցիները՝ իր քաղաքական և զինուորական կարողութեանցը համար: — Անշուշտ այս բոլոր աստիճաններուն վրայ, կրօնքը կ'ենթադրէ զգայութիւնը, որով փոխ կ'առնուէ իր կերպընկալ՝ պատկերաւորութիւններ և սակայն առնոց ցեղական և անհրաժեշտ արդիւնքը չէ ինքը, վասնզի այնքան վեր է անոնցմէ որքան երկինքը երկրէն: Սկիզբն է կայ իմաստակաւորութեան մէջ, ըստեւ չէ, որ նախ զգալի ըմբռնումէն առնուած չլլայ, բացի նոյն ինքն իմացականութենէն: Կարելի է կրօնքին համար ալ ըսել թէ, ամէն ինչ ֆիզիքաւիան աշխարհէն կ'առնուէ, բացի կրօնական բերումէն, որ մարդկութեան նախնական և անեղծանելի կարիքն է: — Ի՞նչ է ուրիշն կրօնը ինքնին: Ինչպէ՞ս սահմանել այն բնագոյն որ զմեզ կը մղէ փնտռելու անտեսանելին, պաշտելու համար զայն: Այսպէս թէ ահա ձեռք բերուած այս արդիւնքէն ետքը, նոր այն հարցը, որ կը ներկայանայ մեր քննութեան:

ԿՐՕՆԻ ՏԱՐԲԵՐԸ, ԿԱՄ ՄԱՐԴԿԱՍԹԻՆ

ԱՆՁՆԱԽՈՐՈՒԹԻԱՆ ԵՂԱՇՐՋՈՒԹԻՒՆԸ

Religion բառին համար երկու ստուգաբանութիւն առաջարկուած է. մին կիկերոնեանն է, որ զայն կը հանէ relegere-ն (ամփոփել, ուշադրութեամբ քննել), ևս կարգրութեամբ neg legere-ին որ է negligere, այսինքն գտնելու, գտնութիւն մէջ թողուլ: Ըստ այսմ կրօնքին արմատական իմաստը պիտի ըլլար «ուշադրութիւն», յարգանք:

Այս իմաստով է որ Հոսովայեցիները կ'ըսէին «երգումի կրօնք», «պարտականութեան կրօնք», «պաշտօնի յարգանք» և այլն: Ուրիշներ զժգոհ այս սահմանումէն,

կ'ընդունէին Լակտանտիսինը, որ զայն կը հանէ ոչ թէ relegere-էն, այլ religare-էն, որ կը նշանակէ կապել, միացնել, և ըստ այսմ religion պիտի նշանակէ «կապ ընդ Աստուծոյ»: Այս վերջին ստուգաբանութիւնը, թէ՛ և աւելի գոհացուցիչ՝ քրիստոնեական տեսակետով, բայց կը յորոցանէ դժուարութիւն մը, որ է թէ Հոսովայեցիները, որոնց լեզուէն կ'առնենք religion բառը, վախի կամ մեծարանքի իմաստ կը գնէին իրենց կրօնքի ըմբռնումին մէջ, քան թէ միտոք յարաբերութեան մը զգացումը: Ամէն պարագայի մէջ, աւելի ուշիւղ պիտի ըլլար տակաւին անստոյգ նկատել relegion բառին ստուգաբանական իմացումը:

Հայերէն կրօն բառին մէջ զգացում իմաստէն աւելի խոր բան մը կայ, որ աւելի ճիշդ Եւրոպայի արմատին կը տանի միտքը, այսինքն կը մատնանշէ այնպիսի վիճակ մը, զոր մարդ անբաժանորէն կը կրէ իր մէջ, իբրեւ հոգեկան միայնութիւն և խեղճ կան հրաշք մը, զինքը յատկանշող: Այս տեսութեամբ, հնար է ըսել թէ հայերէն բառը աւելի արտայայտիչ է:

Ի՞նչ ալ ըլլայ բառին պատմական նշանակութիւնը, առ յայտնի է աշուշտ թէ անիկա Եւստորանէն անցնելով ճոխացած է բաւական, հետեւաբար և դժուար պիտի ըլլայ կատարելապէս խելամոլի հինքերը ըմբռնութիւն: Բայց ինչպէ՞ս հասկնալ և բացատրել սահմանումը՝ զոր ֆրիտտեիստութիւնը կուտայ անոր մասին Dogmatiste-ները, այսինքն անոնք որ կ'ըսեն թէ մարդերը իբր թէ բանականութեան միջոցաւ կրնան գորահասու ըլլալ ճշմարտութեան, կրօն ըսելով կը հասկնան թէ՛ Աստուծոյ ծանօթութիւնը, և թէ այս աստուածային գիտութեան առաջ եկած պաշտամունքը մտոյգ է թէ ամէն զարգացեալ կրօնքի մէջ, թէ տեսական կողմ մը և թէ՛ պոստմասկոպիքութիւններ կան, բայց այս երկու խզրերուն պարզ համակարգումը ինդուիշտութեան չափերը զմեզ, Յիշքը Մայր կը փորձէ ընդխառնել այդ երկուքը, ըսելով թէ զգացումն է հասարակաց աղբիւրը իմացականութեան և կամքին, զոր անկէց ծագած կը համարէ, անկէց կը հետեւի սա եզրակացութիւնը թէ կրօնական զգացումը զգացումն է մեր կախումի:

(Մարտի 2)

Ք.

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՈԹԷԸ

Բ. — Այս Աստուածային տիտղոսը —
 Հայր — ա՛յ աւելի Նոր Ուխտի անուն մըն
 է, և Աւետարանին յայտնած ու պարզա-
 րանած ճշմարտութիւններէն է։ Գիտելի է
 որ Հին Կտակարանին մէջ Աստուծոյ մասին
 իբրև Հայր գրեթէ չիստուիր և ոսոր պատ-
 ճառը կրօնքներու բարեշրջումին քննական
 ու բանական ճամբայով կրնանք վերագրել
 իսրայէլեան ընտրեալ ազգին հոգեկան ու
 բարոյական տրամադրութիւններուն և պա-
 րագաններուն։ Ազգ մը, զոր Աստուած ըն-
 տրած է իրեն սեպհականած էր, ազգ մը,
 որուն Նիովան քանիցս իր անհուն կարու-
 դութիւնները դւ յայտնութիւնները ճշեցա-
 ցած էր, ազգ մը, զոր Եօթանց Տէրքի իր
 հզօր բազուկով այնչափ շատ անկամներ
 փրկած ու առաջնորդած էր, ինչպէ՞ս կա-
 բելի էր մոլորէր, որ Եղիպտոսի տոհմն ու
 սխտորին կարօտը քաշէր, որ Վսկի Հոր-
 թը պաշտէր, և անօրինութիւններու մէջ
 իննար։ Բայց Հրեաներու դեռ տկար ու ա՛յ
 աւելի հեթանոսական ծէսերու հակամէտ
 վիճակը, աշխարհասէր, շահապաշտ տա-
 մարտութիւնները ստիպեցին Նիովան իր
 սիրտը և ներողութեան մատչելիութիւնովը
 այնչափ չմտնեալ իր ժողովուրդին որչափ
 իր Օրէնքին խտապահանջութեամբ ու ան-
 ներող ճախանձախնդրութիւնով։ Երբզհե-
 տե՛, դեռ հոգեպէս մանուկ այդ ազգը պի-
 տի չկարենար զնահատել ու վայելել Աս-
 տուծոյ ամենահայրութեան վսեմ ճշմար-
 տութիւնը, ու պիտի անպատուէր Անոր
 անբը անունը։ Նաև Հրեական մոլեռանդ
 ու անձնասէր ազգափրութիւնը և հեթա-
 նոս աշխարհին վրայ անոնց բանեցած այն-
 չափ անգիպատ ու ստորին գաղափարը ան-
 կարելութեան անանցանելի թւումը մը պի-
 տի ըլլային տիեզերականութեանը դէմ այս
 ճշմարտութեան, թէ Աստուած ունեւուն
 Հայրն է։ Կարելի՞ էր պիղծ հեթանոսին որ
 Հրեային հետ եղբարութեան կապ մը ու-
 նենար, այս ճշմարտութիւնը իր սկզբնա-
 կան պարզութեան մէջ իսկ պիտի գաթա-
 կղեցնէր նեղմիտ Իսրայէլը ու պիտի զ-
 րացնէր անոր սուտ աստուածներու դէմ

ունեցած համակրանքն ու պաշտողական
 տրամադրութիւնները։ «Ակն ընդ ականոյի
 խիստ օրէնքին տակ մեծցած ու սնած Հը-
 րեային հաւատացնել թէ բոլոր աշխարհ եղ-
 բարութեան անխզելի կապով մը միացած
 է, թէ նոյն Հայր Աստուծոյ որդիներն են, և
 ու ինք պէտք է անոնց ամենուն հետ իբ-
 րև եղբարներ յարաբերի, ու նոյն իսկ ներ-
 անոնց իրեն դէմ եղած մեղքերն ու պարտ-
 քերը, անկարելին պահանջել էր պարզա-
 պէս։ Բայց «Եւ լրումն զրկեց, Յայրնութեան լուս-
 սափայլ տրեւ իր միջօրէական փողփողու-
 մին ու պայծառութեան մէջ փայլեցաւ, և
 Նոր Ուխտին յաւետ պաշտելի ու նուիր-
 կան Աւետարան — պրոմակին մէջ Աստու-
 ծային անսպառ ու անհոսն անորոգելի-
 ները պայծառափայլեցան։ Աստուած ու
 Անոր անբը, ստորագիւրքները մատչելի ե-
 ղան մարդկութեան։ Գողցման իր կրկնա-
 րդին մաքրագործող տրեւին շնորհիւ,
 վշտացած Հայրը նորէն բացաւ իր գրկով
 բազուկները, ամբաստանեան ու մեղատու
 ները, համարձակութեամբ մօտեցան ստե-
 իշողարանին աւ հաւանդակին փարեցան փեր-
 կութեան եղջիրներուն։ Եւ ամեն ամեն
 զերհառչակ քարոզուեցաւ այն մեծ ճշ-
 մարտութիւնը՝ թէ Աստուած մեր Հայրն է
 ճաշովը թէ մեծ Վարդապետն ալ՝ իր բոլոր
 կեանքին մէջ՝ այս մեծ ճշմարտութեան ա-
 լետարանիլը եղած։ Բացէք Յովնանու
 Աւետարանը և րեսէք թէ Աստուծոյ Հայ-
 րական սիրտին վրայ որչափ կը խօսուի
 ի՞նչ, եղան Յիսուսի նոյնիսկ հրաժեշտի
 խօսքերը։ «Եւ անեմ ես առ Հայր իմ և Ես
 Հայր ձեր և Աստուածն իմ և Աստուած
 ձեր»։

Հին Կտակարանի մէջ Աստուծոյ վրայ
 իբրև Հոր վրայ չիստուեալն ուրիշ մէկ
 պատճառն ալ սա է որ՝ Հին Ուխտը Օրէն-
 քի Ուխտն է և Օրէնքին լույսն ալ երկիւր
 է։ Օրէնքը որստուանեալ և սարսափներու
 մէջ տրուեցաւ, ան իր խտապահանջ ման-
 րամասնութիւններովը անտանելի բնւ մը
 նշար մարդկութեան վրայ։ Աստուածաբան
 մարդաբան անգամ բարկութեան կրակով
 բորբոքեցաւ, իսրայէլի վարդապետն դէմ
 ու ջարդուփշուր ըրաւ Օրէնքի տախտակ-
 ները, և որչափ արեւն պէտք եղաւ հա-
 տեցնելու համար, զԱստուած իր ընտրեալ

ազգին, իր սիրելի Խորայելին հետ: Այս պիսի բժախտիկը, առ նոյն իսկ վրէժխնդիր Աստուծոյ մը վրայ ինչպէս հայրութիւն փնտռէր Խորայել: Եւ Օրէնքին նախանձէն կերուած մեծ մարգարէն ինչպէս կարող ըլլար ներկայացնել, Ենդփան իբրեւ Հայր երկայնամիտ եւ բազումողորմ, Հետեւաբար, պէտք չէ Հին Կտակարանի մէջ Հայր Աստուծոյ մը փնտռել, ո՛չ իր Արէնքին, ո՛չ իր գործերուն, ո՛չ ալ իր յայնանաթիւններուն մէջ: Եւրջ Գիրքին ԺԵ. Գլուխին մէջ փառաւորուած «Հօգօր պատեալագոյն Տէրը» փառքի ի՞նչ յաղթանակներով պատկուած ու ահարկու Աստուծոյ մըն է: Ահարնի քորը, Մարիամ մարգարէուհին, թմուկը ձեռքը առաջնորդած Խորայելուհիներուն պարը ի՞նչ կ'երգէին, եթէ ոչ սքանչելի գործերը Տիրոջ, հրով Մովսարի. զօրաւոր ներք. գողացին: Փշապագայ երկրին բնաւորները ցուցանէին, Ենդփան իշխանները տաքանալիցան, ու Փանանու բարբ քանկիւր ներք, հայեցան: Այլ քա Տէր, փառաւոր եւլ է զօրութեամբ. ալ քա, Տէր, խոր տակեաց զիշնամին: Եւ բազմութեամբ փառաց քոց փանդեցեր զհակառակորդս. առաքեցեր զբարկութիւն քո եւ եկեր զնոսա իբրեւ զեղէզն: Եւ հողմով սրտատաթեամբ քով պատանեցան Քուրք, պաղեցան ալիք ի մէջ ծովաւն (Եւրջ ԺԵ. 7-8): Ահա՛ Հին Ուխտի Ենդփան՝ իր փառքին որ յաղթանակներուն մէջ Տառնաբանայ Պատուի Բանին տրուելէն ետքը քա ամենայն ժամ զովաւորէ տեսանէք զձայն եւ զհաղագայեան եւ զարարատ փողոյն եւ զհեառնէ ծխալ: Զահի հարաւ ամենայն ժողովաւորք եւ խոր շեցաւ եկաց ի հեռախալսան: Եւ արին ցլովաւս, Դոն խոսեցի ընդ մեզ Աստուծոյ, գուցէ մեռալիցիմք» (Եւրջ Խ. 18-19): Ահա Հին Ուխտի Ենդփան իր ահաւորութեան մէջ: Եւ զիւ Հայր փնտռել տոյպիսի Աստուծոյ մը մէջ:

«Բայց՝ ընդհակառակը, ինչպէս ըսինք զիւրը, նոր կտակարանին մէջ Հայր Աստուծոյ զօր յանախակի գործածուած է Աստուծոյ համար՝ Բրիտանիաներուն հայցուածն եւ քան առօրինական կոչականն է ան, եւ արդէն Տէրուական Ազգիքը՝ տրիպար աղօթքը չէ՞ համայն քրիստոնեայ հաւատացեալներու, եւ ամէն հասակի ու աստիճանի

մարդոց միջոցաւ շնորհակալութիւն օր առ ամէն տեսն:

Ասոր ալ՝ իբրեւ զխաւար ու միակ պատճառ՝ կրնանք ըսել որ Աւետարանի ոգին սե՛ս է, որ անոր համար Աստուծոյ Հայրու թեան վրայ ա՛յնչպիսի յանախա խոստած է հոն: Ինչո՞ւ Աւետարանը միակ մեծ առաւորան է: Ո՛րք կը խոսուի քաղցր լուծինք եւ գիթիւ բեռին վրայ, ո՞րք ապահովու թիւն կը տրուի մեզի մեր երկրաւոր պէտքերուն դէմ: Եւ զի Գիտէ Հայրն ձեռք զիւր պիտոյ է ձեռք, ինչպէս ձեռք խնդրեալ ինչ ի նմանէն (Մատթ. Զ. 8): Ո՛րք մեր արդարաթիւնան անօթի եւ ծարաւ հողին, բուն համար կենաց հաց ու ջուր կը ժաւ տակարարուի: Ո՛րք նոյն իսկ մեր գլուխ ներուն մազերը համրուած ըլլալը յայտնուելով, ծարաւոյն հողածուծիւն մը կ'եւ բաշխարարուի մեզի: Ո՛րք մեր վշտակէզ սիրտերուն վրայ, քերանիսներու զոհաւոր ցօղը կը խոստացուի, ո՞րք փրկութեան գեղուն քաղածիւր՝ կը մատուցուի մեզի, որով մեր մարդած հոգին երկնային առաւորաւ մտնելու փարձանանալ: Ո՛րք ալաւ կողման զատու երջանիկ հողիներուն հաւմար փառքի տնթառած պսակ կը քոյորուի: Աւետարանին մէջ, անոր հնչեցուցած քաղցրարարատ աւետարան մէջ, Բրիտանիա մարդութեամբ Աստուծոյ մեզի իրարեւ Հայր ներկայացուելուն մէջ, զձայն մեր, որ յերկինս եւս, ահա՛ ամբողջ նոր կտակարանը: Եւ որք Հայր, ահա ամբողջ նոր Ուխտը: Եւ յայնպէս սիրեաց Աստուծոյ զաշխարհ, ինչպէս զՈրդին իւր լիարժէք եւտ. զի ամենայն որ հաւատաց ի նա մի կրթեցէ, այլ ընդացի զկենտն յառաւանականք (Յովհ. Ի. 16): Այս քաղցրութեան եւ ազատութեան ոգին կը սպասուի բոլոր Աստուծոյ մէջ, ու այս նշմարապէս գիտականանայ մեր Երկնաւոր Հօր Միածին Որդին մարգարէութեան խորհուրդին մէջ: Եւ իբրեւ եկն լրուած ժամանակին, առաքեալ Աստուծոյ զՈրդին իւր, որ եղեւ փնտռէ, եւ եմաւ ընդ օրինք: Զի զնոսա որ ընդ օրինքն իցեն՝ զենցեց զի մեք զարգեցուցին ընդայնոք: Եւ զի էք դուք արդիք, առաքեալ Աստուծոյ զՈրդին Որդուն իւրոյ եւ սիրտ մեր, որ պատուակէ իւրաւ, Հայրը քաղց. Իս. 4-6): Եւ ի պիտի շրջականաւոր մարգարէներու եւ

գաձ, սերունդներու ակնկալած, ներլընչ-
եաներու կանխաձայնած այն մեծ յոյժը,
եթէ պիտի չծագէր անողը Յակոբայ տան,
եթէ Անտարնի ծագկած զաւագածնէն պիտի
չառճանայ նորաստունն ծառը փրկութեան,
որուն համեզանչակ պտուղին ճաշակու-
մովը եղեմական դառնահամ պտուղին լեւ
զին քաղցրացաւ, եթէ պիտի չիրականա-
նար մարգեղութեան մեծահրուշ խորհուր-
զը, մենք պէտք պիտի չունենայինք Ան-
տարանին, որովհետեւ, Անտարանը պիտի
չկարենար զԱստուած մեզի իբրեւ Հայր ներ-
կայացնել: Պիտի չկարենար տալ մեզի
շնորհքի այն ազատութիւնը, որով ամէն
ստեղծ թայտուութիւն տեսնէր վերամարտի
ձեռքերով և գունակակ սիրտերով ազա-
թելու «Հայր մեր որ յերկինս ես» Ան-
տան փառքը Անտարանին, ահա՛ ճշմարիտ
մեծութիւնը Նոր Աւիստին, ահա՛ Աստուա-
ծը, Անտարանին: — «Հայր մեր»:

Վ. Գ. Մ. Տէրունական Աղօթքին այս գեւ-
ղեցիկ (զւ. հոգեգրաւ մուտքին երկրորդ և
յոգեականացուցիչ բառն է «Մեք» եղակի
գործածութիւնը շատ քաղցր է, ու շատ
ուելիկ կը յարմարի մեր ներքին անհեմ-
անուն մէջ առանձնացած պահուն մատուց-
ութեւ աղօթքներուն: «Հայր իմ քաջա-
գանձութեան մէջ աւելի մօտիկ սրտակցու-
թեան ու շերտ նուիրումի չեղտ մը կը թըլ-
թըռայ, և ինչպէս ըսինք առաջ, քրիստոս
նշութեան միակ մեծութիւնն ու փառքն է
զԱստուած տնայափ մօտ բերել մարդկու-
թեան, արուն իւրաքանչիւր անհատը, և
նոյն իսկ ամենախանար և ամենատգէտ ան-
գամը, նամարձակութիւնը ունենայ ըսելու
«Հայր իմ»: Աղօթքի մէջ իր Աստուծոյն՝
իր լիրտը փանալ, այժմ, ամենէն մեծ
շնորհքն է մարդուն համար, և՛ որչափ
անհաւանքի ու անշարժի բարիք մըն է մեզի
համար, եթէ Աստուած իբրեւ Հայր մը կը
մօտենայ մեզի և մեզմէ իւրաքանչիւրը
թայտուութիւն կ'ունենայ զԱյն անուանե-
լու «Հայր իմ»: Եւ արդէն Յիսուս ինքն
առ այնչափ շատ անգամներ, իր բոլոր ա-
ղօթքներուն և կոչումներուն մէջ, իր Հայ-
րը այս ձևով, միշտ եղակի անուանումով,
կը կոչէր, որովհետեւ ինքը Որդին էր Անոր
և Անոր-գործը կը գործէր:

Գձ Ուրախ մեզի համար աւելի շինիլ քառա-

ւելի քաղցր բան մը ունի այս անուանումը՝
«Հայր մեր»: Նախ այս ձևով խոստովա-
նած և հոշակած կ'ըլլանք (կատուծոյ ա-
մենահայրութիւնը (all-Fatherhood)) և որ-
չափ հոգեկան մեծութիւն կը ներշնչէ մեզի
այս ճշմարտութիւնը: Մենք նեղմիտ հրեայի
մը պէտք չենք կրնար ու չենք ուզեր խոր-
հել թէ Աստուած միայն քրիստոնեաներու
Հայրն է, թէ միայն զմեզ կը խնամէ: Ո՛ր,
հապա ամենուն Հայրն է. խտր չկայ ո՛չ
հրէին, ո՛չ հեթանոսի՝ ո՛չ արուի ո՛չ էգի.
և Ան ինչէ և իսկ իր անհուն ներողութիւն
նովը իր արեւը կը ծագեցնէ ու տնտնա-
կը զգլի բարիներուն ու շարերուն, արդար
ներուն և մեղաւորներուն վրայ անխտա-
բարձր: Ան աշխարհի բոլոր մարդոց Հայրն
է, անոնք ամէնն ալ ասեղծեց, և օրէ օր
կը հոգայ զանոնք: Որովհետեւ հոգի մը աշ-
խարհէն աւելի թանկագին է. և հոգիի մը
մոլորեալ հոգիի մը դարձին հոգիին հոգի-
քի հրեշտակներուն մէջ անպատու ուրա-
խութիւն տեղի կ'ունենայ: Արդէն Բրիս-
տոս իր արեւմտի չճշտեց ճշմարիտ ար-
ժէքը մեր հոգիներուն: Ուրեմն, զմեր
բառը կը ցուցնէ Աստուծոյ ամենահայրու-
թիւնը:

Ասոր իբրեւ քնական հետեւութիւն կըր-
նանք ըսել թէ, որովհետեւ ամէնքս մէկ
Հոր զաւակներ ենք, հետեւաբար՝ ամէնքս
իրարու եղբայրներ ենք, և այնպէս պէտք է
վարուինք իրարու հետ: Այն, այս տիեզե-
րական եղբայրութեան վսեմ գաղափարա-
կանը արգիտք երբ պիտի իրականանայ աշ-
խարհի վրայ: որովհետեւ այն ստեղծ քրիս-
տոնէութիւնը իր միակ նպատակակէտին
հասած պիտի հեշակոսի: Որչափ անուշ ա-
ղօթքը շնչտով մը կ'ըսէ հայ բանաստեղծը.
«Ընդ սաստիգօք ի՞նչ կայ սիրուն, քան
զանձկալի եղբայր անուն»: Այո՛, եղբայր
անունէն ակեղի սիրուն բան մը չկայ: աստ-
ղերու տակ. անգամ մը որ իրականանայ
հաւատքը այս սուրբ ու վսեմ սկզբունքին,
անգամ մը որ զիտեան մարդիկ ճշգրիտ
նշանակութիւնն ու գաղտնիքը՝ այս մեծ
ճշմարտութեան, այն ստեղծ գոցուած պի-
տի ըլլայ մեծագոյն վէրքը մարդկութեան
սիրտին. պիտի զաղթին արեւմուտս պա-
տեղաղմեր, և քանզի ու ակերիչ գոր-
ծիքներու, զենքերու և մարտանաւերու
համար գործածուած միլիոններ թշուառ-

ներու արցունքները սրբելու պիտի գործածուին. պիտի զաղրին եսասէր ու չահապաշտ մրցումներ. պիտի խաղաղի ընտանեկան ամէն խոռվութիւն. պիտի վերանան ամէն կերպ մոլութիւններ և ոճիրներ, որովհետեւ ոչ ոք իր եղբոր, պատիւին, գոյքին, հարստութեան ու զիրքին պիտի ցանկայ: Վերջապէս, պիտի ջլատուին ամէն տեսակ պառակտումներ, վէճեր, պայքարներ և իրերակործան շարժումները: Ինչո՞ւ անօգուտ ու ֆլաստարեր մտնումները միլիոններու. արդեօք ի գլուխ ելա՞ծ է դատը կրօնքին ու ճշմարիտ դաստիարակութեան: սփոփուած են բոլոր յուսահատները, դարմանուած են բոլոր վէրքեր, և յաղթանակած է ինչ որ սուրբ է, ինչ որ բարի է ու ինչ որ Աստուածային — ԿՍՄՆԻ Եւ ինչո՞ւ այս ամէնը, — որովհետեւ տիեզերական եղբայրութեան սուրբ հաւատքը դեռ չէ իւրականացած նոյն իսկ ամէն օր, իբրեւ մէկ ծրկնաւոր Հօր որդիներ աղօթող ու այս օ Հայր մերձը արտասանող լիարտոնեաներու սիրտերու մէջ: Որովհետեւ, այս սըրտաբուխ աղօթք մը ըլլալու տեղ՝ մեքենական արտասանութիւն մը կը գահձայ շատ մը անտարբեր չուրթերու վրայ:

Նստեւ այս ամիսը, կը ճանչնայ Քրիստոսի մէջ եղբայրութիւն. « Գնանքի ամենքին որդիք Աստուծոյ էք՝ հաւատովք ի Յիսուս Քրիստոս: Որք միանգամ ի Քրիստոս մկրտեցա՞րք: Վ՛րքստոս զգեցեալ էք » (Գալ. Գ. 26-27): Քրիստոս ամէն մարդու եղբայր եղաւ մանաւանդ իր փրկկազորութիւնով: « . . . Ի ձեռաց առն զշունչ եղբոր իւրոյ խնդրեցից » (Մննդ. Թ. 5): Աստուծոյ ընտանիքը իր անունովը կ'անուանուի. « Վասն այնքով զնեմ փուշու առ Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ուստի ամենայն նահապետութիւն յերկինս և յերկրի անուանի » (Եփես. Գ. 14-15): Եւ այսպէս՝ Քրիստոսի եղբայրութիւնը մեզի հետ շնորհքը կուտայ մեզի միանալու Աստուծոյ հետ և Անկէ առնելու մեր անունը և ըլլալու Աստուծոյ որդիներ: — « Զի որ հոգւովն Աստուծոյ վարին՝ նոքա են որդիք Աստուծոյ » (Հռով. Ը. 14): « Երանի՛ խաղաղարաց, զի նոքա որդիք Աստուծոյ կուչեսցին » (Մատթ. Ե. 9): Այո՛, Աստուծոյ հոգիովը առաջնորդուի՛լ՝ խաղաղութեան կեանքը ապրի ըսել և և խաղաղութեան

ու խաղաղարարութեան կեանքը ապրի՛լ՝ Աստուծոյ որդի ըլլալ կը նշանակէ, ինչու որ եղբայրութիւն է Քրիստոսի հետ. բորով հետեւ Յիսուս կ'ըսէ. « Զի որ առնիցէ զհամա Հօր իմոյ որ յերկինս է, նա է իմ եղբայր՝ և քոյր՝ և մայր » (Մատթ. ԹԲ. 50): Եւ որովհետեւ խաղաղութեան կեանքը ապրի՛լ՝ Քրիստոսի թողուցած խաղաղութիւնը, Աճող խաղաղութիւնը վայելի՛լ՝ Աստուծոյ կամքը կատարելով միայն կարելի է, ըսել կ'ըլլայ թէ, այդ կերպով ալ Աստուծոյ որդի և Քրիստոսի եղբայր եղած կ'ըլլանք:

« ՄԻ՞նչքի ընդհանգի՞ր գործածութեան մէջ կ'արտայայտուի նստեւ սա իմաստը, թէ Աստուծոյ բոլոր որդիները իրարու համար կ'աղօթեն: Այս ամէն մարդու զատ զատ, ինքն իրեն համար աղօթելէն նախընտրելի է: Աճեցունք և իւրեքսնիւրի համար օգտակար օս բարի է: Մենք առ Աստուած իբրեւ եղական անհատներ՝ չենք գար, հապա իբրեւ ընտանիքի մը կ'հարստութեան մը, մարդկութեան մը անդամը կուգանք աղօթելու. հետեւաբար, « Հայր իմ » ձեռն աւելի ուշ ու սիրամայն կը հնչէ. « Հայր մերձը: Արդէն ճիշդ այդ պատճառաւ է՝ որ կրօնքի ու կրօնական հաստատութիւններու, եկեղեցիներու մէջ, թագաւոր ու հպատակ, հարուստ ու աղքատ, ուսեալ և անուս, մեծ ու փոքր տարբերութիւն չունին, և պէտք չէ որ ունենան, խորականութեան ոգին պէտք չէ որք՝ զնէ կրօնքի սուրբ լեռան վրայ. պէտք է մեղհանալ ան իր պատուութիւններէն: Մենք՝ իբրեւ թէկ մարմինի անհատներ՝ տարբեր օգտակարութիւններով օժտուած, պէտք է սատար ըլլանք մէկ-կ'մէկու, նոյնիսկ աղօթքի մէջ, աղօթելով իրարու համար. որովհետեւ, մենք իրարու հետ եղբայր ենք, Քրիստոսի հետ եղբայր ենք, և Քրիստոսի մէջ նուիրազորուած է մեր եղբայրութիւնը թէ՛ իրարու, թէ՛ ալ Անոր հետ: Եւ մէկ Հայր մը ունի՞ք, — Հայր մեր:

ԳՐ. ՍՐԿ՝ Հ. ԳԱԼԱԻՍԵԱՆ
(Ճարուցակիք՝ 5)

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Է Մ

Դուն սիրական այգի մ'էիր ասեմով,
 Փոխասնկուած արարչական ձեռքերով,
 Ժիր մրցակներ երկնառափ
 Իրենց արդար ֆրսինքով
 Ողողեցին քեզ երբեմն.
 Աւաղ սակայն արժանաւոր չեղար դուն,
 Դարձար ժրլաս, ապերախս,
 Փուռ եւ ճաշասկ միայն զուր քու Տիրոջ,
 Մըշակներդ խոցոսեցիր դառնապէս,
 Արիւնն անոնց քու ակօսներդ ոռոգեց...:

Դարեր անցան,
 Շա՜ս փորձանքներ իջան գլխուդ ժայռապինդ.
 Ըզգասութեան ուժգին կոչեր
 Իրենց ազդու արձագանգը երկարեցին ձորէ ձոր,
 Թըւեցաւ թէ կ'ամփոփէիր դուն ըզքեզ,
 Կը փորձէիր հիգ մ'ազնիւ,
 Անառակի շրայսանքէն կը սքափէիր վերջապէս,
 Ողջունելու Այգեսիրոջ սուրբ Որդին:
 Դուն հեռուէն ճեար զայն,
 Անոր ոսքին ձայնէն պահ մը գողացիր,
 Հին գազանը խրոտվեցաւ հոգւոյդ մէջ,
 Մաղձի, թոյնի արձակեցիր պիղծ ժայթքեր.
 Նոր ոհիր մը ահաւոր,
 Անլուր ոհիր մը վայրագ,
 Դուն նիւթեցիր մութին մէջ,
 Եւ ժառանգորդն հարազատ
 Մըսածեցիր չրհացրնել
 Դասասան մը սարքեցիր,
 Դաս մը ճեար խեղկասակ
 Եւ Արդա՛րը հրդշակեցիր մահապարս...:

Եւ զայրացաւ Այգեսէրն,
 Այս ի՜նչ անլուր ժրպրհութիւն,

Իր Սիրելին անազգ սիւնի մը վըրայ,
 Մինչ դահիճները վայրագ,
 Բագոսական շրայսանքի անձնասուր...:
 Եւ որոսաց արդար զայրոյթը Վեհին.
 Հրեղէն շանքեր տեղաց վար,
 Ճըղակոսոր քրաւ այգին աննըւէր,
 Սյրեց, մրկեց որքերն ամէն լոսացած,
 Եւ մոխիրները ցրուեցան հողմավար...:

Ձրմեռն անցաւ, եկաւ գարուն,
 Նոր Որբասունկ մը ծաղկեցաւ այգիին մէջ մոխրամած
 Եւ արձակեց ընծիւղներ,
 Մարգարաւար ողկոյցներ երեսեցան իլիս առ իլիս,
 Հնձանները կեանք առին,
 Եւ կենսասու կարմիր գինին բաժակներէն յորդեցաւ:

Դարեր եկան ու անցան,
 Խարդախ ձեռքեր անապական սուրբ գինին
 Ձըպանեցին անալլալ,
 Սյգիէն ներս գող աղուէսնէր դըրին բոյն,
 Սազակներ գրտան այնտեղ ազատսան...:

Եւ անա օր մ'ալ յանկարծ
 Եկաւ ուժգին մէկ քափ աւազներէն հեռաւոր,
 Մարտիւնեռու երամներ, անհաշուելի բազմութեամբ,
 Եկան իջան այգիին վրայ դալարուն,
 Եւ լափեցին ախորժակով մը վայրագ
 Պրտուղ, տերեւ, ուս, արմաս,
 Եւ չոր մէկ կոնդ միայն մընաց որթասունկէն պերճա-
 գեղ...:

Եւ դուն լացիւր սրգաւար,
 Քու կոծերուդ ճիշը սուր,
 Գընա՛ց, գընա՛ց շաւ հեռուն,
 Սիրեր յուզեց, եւ թունդ հանեց հագիներ.
 Քու երկնահամ գինին պաշտող հերոսներ,
 Քու բաժակիդ ուխտաւորներ ջերմեռանդ,
 Ոտի ելան գունդագունդ,
 Որ ետ հրեւն բեզ լափլիզող մարտիւններն:
 Անոնք առին քան ու բրիլ,
 Մին գաւազան, մէկը սուսեր շողողուն,
 Որը ձիով, որը էշով մը տամար,
 Իրենց երեսը դարձուցին զէպի բեզ,

Ծով ու ցամաք կոխոտելով առաքուր .
 Անոնց աղմուկն ու ժրխոր
 Եւ զէնքերուն շրկահիւնը մեծասաս
 Սոսկում սփռեց աջ ու ձախ ,
 Եւ մարախները գրծուծ , խայթոցներով ուժաբեկ ,
 Փախան գացին դէս ու դէմ .
 Այգին մըմաց յաղթականին մրցանակ . . . :

Բայց կարն տեւեց վերափթթումը ցանկալի ,
 Հազիւ ոստերդ հագան կանաչ պատմունան
 Եւ ծաղիկներդ բուրեցին հոտ մ'ամուռ ,
 Ահա կրկին մարախակոյսն ամպահոծ
 Ծածկեց արեւն աչկեւէդ .
 Մըթութի՛ւն մը թանձրամած
 Իջաւ վըրադ , պատանքի մը պէս զրխուր ,
 Գերեզմանեց թաւ ճիւղերդ հողին տակ ,
 Եւ նիրհեցիր մահաթմբիւր խոր փունով . . . :

Դարեր անցան ,
 Արեգակը թաւալեցաւ բիւր անգամ ,
 Կոճղիդ վըրայ չինկաւ շողն իր կենսասու .
 Երազեցիր արեւոյնս մը վարդագեղ ,
 Յոյսի ծըւէն մը քեզ պահեց կենդանի ,
 Նոր օրերու հեռանկարը լուսափայլ
 Զըթողուց որ մեռնիս դուն :
 Եւ վերջապէս եկաւ օրը օրերուն ,
 Ազատութեան զանգերը գոռ հնչեցին ,
 Թմրութենէդ արթնցար ,
 Աւիւն ուժգին երակներուդ մէջ վազեց ,
 Նոր կեանքով մը ցնցաւեցար ,
 Կարծեցիր թէ էիր յաւէտ ազատուած . . . :

Պատահեց մ'էր այդ , դառն պատահեց ,
 Դեռ ունէիր անթիւ ցաւեր կըրելիք ,
 Քու զաւակներդ ֆէնցեր էին իրար դէմ ,
 Գաղտնագողի սեւ ճնիրներ կ'երկնէին ,
 Մահուան մանգաղը կը ճօճէր փու վըրայ :
 Եւ հուսացաւ պահը զրխուր , դաւադիր ,
 Ահագնագոռ կիրքերն յանկարծ փրփրեցան ,
 Շղթայազերծ ցուրտն պէս կատաղի
 Քու զաւակներդ իրարու դէմ խոյացան ,
 Խոցոտեցին , բըզըկեցին մէկըմէկ ,

Փողոցներէդ արիւն վազեց ջուրի պէս,
 Շիջաւ լոյսը տուներուդ,
 Տանարներուդ կամարներուն տակ շրջեց,
 Երգերու տեղ անեղ ռումբեր գողացին.
 Դուլաներուն տեղ ֆաղցրաբոյր խունկերու
 Վաւօղի ծուխը բարձրացաւ դէպի վեր,
 Ասղերն արցունք եղան վրադ
 Եւ ամպերը պատանի՝ անթաղ որդիներուդ...:

Շրշեցար դուն, սահմըռկեցար,
 Զէիր երբեք ակըրնկալեր մէկ տպէ
 Ուր եղ աշտպէս կը պղծեն.
 Դուն «սուրբ» էիր ամենուն,
 Այդ անունով ճանչցած էին եղ դարեր,
 Ամէն մէկ ֆարդ հազար համբոյր էր առած,
 Հիւրընկալ տունն էիր դուն
 Երկրի բոլոր ազգերուն...:

Բայց այսօր՝ այգի մըն եւ անէրունջ,
 Վասնզի տէր տաս ունիս,
 Վէրեւոր բացած արեւին
 Կը հեծեծես տրամազին,
 Դրրանդ առջեւ մահը պատրաստ կը սպասէ.
 Քու ճայուածքդ թախծազին
 Դեռ կը փնտէր ձեռք մը զըթած, կարեկից.
 Դեռ կը յուսաս զտեղ սիրտ մը մարդկային,
 Ուր ըստփիտ քու սուգըդ մեծ, վիթխարի...:

Երուտաղէմ, Երուտաղէմ,
 Զըկայ եղի խաղաղութիւն այնքան ասեմ
 Ուր տէրը սուրբ
 Մայրական սիրտդ չի տաքցներ.
 Անով միայն պիտի զտեսնես քու փրկութիւն.
 Որովնեսես տէր է Աստուած
 Եւ Աստուծով միայն կրնաս ըստանալ
 Արդարութիւն, խաղաղութիւն եւ նոր կեանք:

Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ԳԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ՀՈՈՄԿԼԱՅԻ ԴՂԵԱԿ

Դ. — Հոռոմկլայի Դղեալին եկեղեցիները, մասուցներն ու զարդերը. — Ինչպէս որ կիլիկեան բաւական թիւով ծովամերձ և ներքին ամրոցներ, իրենց պարիսպներէն ներս ունեցած են քրիստոնէական տաճարներ և ոմանք նոյնիսկ ունեցած են նախաքրիստոնէական հեթանոսական մեհաններ, զժուար պիտի չլրլար ենթագրել որ Դրիզորիս կաթողիկոս երբ յանձն առաւ Հոռոմկլայի Դղեակը, հոն գտաւ, թերեւս կրիստեան կամ լքուած վիճակի մէջ, քանի մը սարսկաբեր: Քանի որ Գող Վասիլ տաճարներն էր Հոռոմկլայի և անկասկած որ ան իր զէնքի ընկերներով և մաս մըն ալ քաղաքացի բնակիչներով նստեցաւ հոն և իրմէ յետոյ ամրոցը անցաւ ֆրանկ իշխաններու և քրիստոնէայ բերդատէրներու ձեռքը, հարկաւ եկեղեցի մը կար Հոռոմկլայի մէջ: Դժբախտաբար, սակայն, ժամանակակից պատմագէտներ այս մասին ո՛չ մէկ յիշատակութիւն ունին, թէ և բաւական տեղեկութիւններ ունինք զէթ Աթոռի փոխադրութենէն յետոյ շինուած եկեղեցիներու մասին:

Երբ ձուլինի աղէտալի մահուամբ կիլիկիոյ նորահաստատ իշխանութեան սահմաններուն մէջ նոր կացութիւն մը ստեղծուեցաւ, որով խոնհամութիւն համարեց Վրաստան չերթալ ու մնալ Հոռոմկլայի մէջ, ըստ կիրակոս պատմիչի, Փոքր Վկայասէր առաջին պատենութեամբ սշինեաց զեկեղեցի հրապառնակեց զմրէթարդ», վասնզի իր և հայ զինուորականներու վկայութեամբ Հոռոմկլայ բաւական պաշտպանուած և անառիկ զիրք ունէր, ինչպէս որ շուրջ մէկուկէս դար կրցաւ պահել իր ռազմական դիրքը, մինչև որ 1293ին վերջնականապէս զբաւուեցաւ ու աւերուեցաւ: Եւ արդէն պատմութեան մէջ անառիկ յիշատակուած ո՞ր բերդերն ու ամրոցները տեսականօրէն զբաւ-

նըւած են իրենց առաջին տէրերուն ձեռքը: Ժամանակակից Մոսկոյի հռչակաւոր տաճարութիւնները տեսանք որ 1940ին քանի մը շարքիւն մէջ տնցան թշնամիին ձեռքը: Եւ որպէսզի Հոռոմկլայի Դղեակին զինուորական ու քաղաքային շինութիւններուն հետ համընթաց կառուցուէին նաեւ Ազգին ու Եկեղեցիին դիրքին համապատասխան կրօնական հաստատութիւններ, նոյն կիրակոս պատմիչ կ'աւանդէ նաեւ որ Դրիզոր Դ. Տղայ ճշինեաց զգեղապանձող եկեղեցին ի կլայն և զարդարեաց զնա մեծագէտ, բայց անհոգութեամբ չի նշանակեր երկու եկեղեցիներու ալ անուները:

Յիշատակարանի մը զրկւել, Թովմաս քահանայ, բնիկ Հոռոմկլայցի, շատ չքեղ կը նկարագրէ Հայրապետական Աթոռին փառքը ու նոյն տողերուն մէջ ալ Հոռոմկլայի անկուճն ու աւերումը՝ Սուլթան Մելիք էլ-Ալքարֆի ձեռքով:

Յորոց ի բնաւիչն յաբուեց և իմա նուաւ տուեթեան, որ ի փաքու մասին անարժան գողով Թովմաս ոմն անուն, տարաշխարհիկ եղեւ ի հայրենի տեղւոյ իմայ, յերբեմն ի վաղնիւնց ամաց հայրապետական աթոռոյ հոխութեամբ փառաւորեցելոյ, ի նշանաւորն ասեմ զղեկէ Հոռոմկլայէ, վասն իմոյ մեղաց, նախ քան զվից ամ գրութեան տառիս ի ձեռս Տաճկաց ժառանգելոց յարմ մտաւ և կիսով նախ քան զանուշիկ պատահեաց ինձ եյանիս՝ գալ յայխարս կիլիկիոյ, յաւազ տեսութեան ռուրդ գերեզմանին քրիստոսի, զոր վարկանիթ թէ և ոչ ըստ իմոյ արժանեաց... Վասն զի գերեւալ եղև և Աջ Սրբոյն Դրիզորի և հաւակաւոր Նսանն Սուրբ Վանկոյի, առ ստն ընկեցեալ նշխարք ոսկեբաց որոց վկայիցն, նաև աստուածաբանակ և երկնանման շքեղաշուք և քերպայծառ ուրբ տաճարս, զՍրբոյն Գրիգորի ասեմ և Տիրաւաւորն Սրբաւոյ Աստուածամորն և յանուն Սրբոյ Նորա Սուրբ Փրկչին, հոխան եղև և աւթարան անհաւատիցն» (Թիւրք Թղթոց, էջ 537. Յիշատակարան):

Կը տեսնուի որ Թովմաս քչ. ի նկարագրութեան համեմատ Հոռոմկլայ ունեցած է երեքէ տասնի եկեղեցիներ և պէտք է ենթադրել որ Թովմաս քչ. ի ժամանակ աւանդմէ մէկ քանին արդէն կիսովին աւերուած ու անգործածիլի դարձած էին: Այս-

(*) Բարբաղի կարթղիկոս՝ Հոռոմկլայի Հայրապետանոցը, Հանդ. Ամստերդ, 1903, էջ 99, նաև իր շօնովը:

պէտր երբ թողման քչ. կը յիշէ միայն Ս. Գրիգոր (Նուսահորի) Ս. Աստուածածին և Ս. Փրկիչ եկեղեցիները, անդին, սակայն ուրիշ Յիշատակարան մը, աւելի հին, ուր միաթափանակ կը յիշուին հինգ եկեղեցիներ, և այն՝ Կոստանդին Բարձրերդցիի և Հեկմուս Կորյայի ժամանակ:

«Փառք քեզ... Ենթին Տեան սկսեալ և ողորմութեամբ նորին յանգ ելեալ աւարտեցաւ մանուկաւ աստուածախաւս, առտուափռեալ երկրպագելի և պաշտելի սուրբ Աւետարանաւ Թամ Զ և Ե (326) յերդի թառաքութեան չափ, ընդ հովանեան ապտաւորեալ տաճարաց յառնու միածնի՝ որդւոյն Աստուծոյ Սուրբ Փրկիչ կոչեցելոյ, և մար Եորին Սրբայ Աստուածածնին և Էլուսաւորչին մերայ Կերոյն Գրիգորի և Սուրբ Հայրապետին հիկաղայսի, և աստուածընգալ Սուրբ և յաղթող Նսանին վանգոյ, և այլև ըսգմահաւաք որքոց որք պաշտին, յաշխարհամուտ Արարս և աւդանականութեամբ սոցա յանաւիկ Կղեակս Հռոմլայ: Ի Թագաւորութեան քրիստոսապատկ և բարեպաշտ աբային Հերմոյ, և ի ժամանակի չորակմ Նոյն աստուածաւոր թագաւոր Կորնելու լինէր ի մեծ և յաշխարհամուտոց Եւրոպարէն որ առ խնձ և սուգ: Հրամանաւ և ծախսել անուամապատիւ Տեսնմ Կոստանդին Կարողիսի չափ, որ... ճերտ անգիտ և քաղ... այլև զգաւաւորաւ Բանտնայ վարդալ Փայկալալ աստուածընգալ տակաւարացաւ»:

Անկասկած որ Գրիգոր Տղային շինած եկեղեցին Ս. Էուսաւորչին է՝ ուր ամփոփեց Գրիգորի և Ներսէսի, երկու հարապատենու նշխարները և՛ անոնց քով ալ Մեծ վկայասէրին Նշխարքը՝ Հռոմկայ փոխադրելով Ծովքի զգեակէն»:

Այսպէս Նորստաց Հռոմկան քիչ ժամանակի մէջ կը ճոխանար, և Գաթղիկոսարանի եկեղեցիները թէ՛ Գրիգոր Տղայի և զեղապաճոյն շինութիւններով եւ թէ Ենորհալիի նոր կարգաւորած ժամերգութիւններով կը փառաւորուէին:

Ենորհալիի Նշխարները Հռոմկայի մէջ հանգչելէ յետոյ, քաղաքը իր սրբավայրերով պիտի դառնար Նշխարնոր ուխտատեղի և այդպէս ալ պիտի մնար դեռ մինչեւ վերջերս:

Իսկ զհոգիացեալ մարմին Սուրբ Հայրապետին Ներսիսի մեծաւ պատուով և առա-

ջինեաց և վարդապետաց ժողովով, մեծապաշտաւ հանդիսի հանգուցին յարժանաւոր դամբարանի ի հիմունս սուրբ և զեղապաճոյն տաճարին, որ շինեցաւ յանուն Սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչին՝ յորդոյն եղբոր իւրոյ ի Տէր Գրիգորիոսէ, քանզի սա յաջորդեաց զաթոս Հայրապետութեան Հայոց զհին սրբոյն Ներսիսի. որ և առաւել զարդարեաց զսուրբ Աթոռն, ամենավայելուչ շինմամբ և ճոխացոյց երեսելի և պատուական սպասար, եւ ետ բերել զնշխարս զՏէր Գրիգորիոսի վկայասիրի և ամփոփեաց ի հիմունս Նոյն տաճարի մերձ առ դամբարանս երկուց Հայրապետացն Գրիգորիոսի և Ներսիսի (Յովհէմ՝ ԺԳ. էջ 81-82)»:

Կիլիկեան պատմագիրքը՝ Կիրակոս և Տորաշէն տաճարի ճարտարապետական կարեւորքին ալ կ'ակնարկէ որ նմանութիւն կրեւելից տաճարացն ու բացատրութեամբ: Արեւելեան Հայաստանէն Կիլիկիա փոխադրուած էին հայկական առանձնայատկութեան գլխաւոր գիծերը իրենց վաղմի ըմբռնումներով: Նորահաստատ հայկական իշխանութիւնը իր կողքին ունէր կրօնական իշխանութիւնն ալ, Հայրապետով, եկեղեցական գաղով, վանական ու ձիւնական բոլոր կարգաւորութիւններով ու Կիլիկիոյ Նորահաս սերունդը իր կրօնական, գիւնուրական, վարչական դրութեամբ կը սիրէր Նոյնը մնալ, կարելի չէր լինի Նոյնը հրապտ պատկերը դարձնել Արեւելեան Հայաստանի, իր անոր սրբական ժառանգութիւնը: Այս ողջամիտ տեսութեամբ էր որ Գրիգոր Տղայի կ'առաւացած Ս. Էուսաւորչի տաճարը չափեց բնականական կամ արարական ճարտարապետութեամբ կոտուեցանել, այլ հետեւեցաւ սարկաւելեան, որ և հայկական ոճին աւ կառուցուածքին:

Այս Տէր Գրիգորի արկանէ հիմն ի կալմ և շինէ հայկապ եկեղեցին ի նմանութիւն արեւելից տաճարացն, պատրաստեալ ի նման զգիրս երկուց լուսաւորչացն զԵրեմիայի և Երեմիայի ի Ներսիսի. հանէ և

(*) Տեա մեր Հայկալի Բ. Յուլիսը, 1936, էջ 139ր:

(**) Բարդուէ Կարկ. և, անգ. էջ 100ր:

(*) Բարդուէ Կարկ. և, անգ. էջ 100ր:

ի ծավալացն (այսինքն՝ ի ծովք Դղեկէն) զնը-
խարո մեծին Գրիգորիոսի, զքեռուոյն Ապրիա-
տայ հաւան իւրոյ զՏէր Վարսամայ (Վկայա-
սերի), և զնէ ընդ երկուց լուսաւորչացն (Հ. Մ. Ձամիւսն, Պատմութիւն Հայք, Գ. էջ
39.) (*):

Ինչպէս E. Rey, նմանապէս Բաբգէն Կաթու-
ղիկոս, շատերու կարգին, 1889 Հռոմկլայ
այցելած ու տեսած է վերջ յիշուած եկե-
ղեցիներուն աւերակները:

«... Բայց քանի որ, կը գրէ (Բ)աբգէն
Վրդ. 1902ին «Տէր Ներսէս» (Շեբարաւոյ)
ուխտատելին հիշողութիւն հարաւային կողմն
է ըստ աւանդութեան, հոն, ուր Ալիշան-
Մօրոկէի յատակազոյն մէջ (Շ. պրգ, էջ 226
- 231) «կաթողիկոսարան» նշանակուած է,
այսինքն ըստ ամենայն հաւանութեան, Ս.
Հուսաւորիկ եկեղեցին, իսկ «կաթողիկոսա-
րան» նշանակուածը հոյակապ եկեղեցւոյ մը
աւերակն է, որուն արեւելեան պատն իր
հաշակաւոր ամրոցութեամբ կանգուն է և
եփարտ կը նայի կարմիր երեսով: Միւս պա-
տարը՝ ինչպէս նաև եկեղեցին՝ հողով ծած-
կուած են: Կանգուն պատին վերև երկու
անկիւնները գեղեցիկ խաչեր փորագրուած
են, շարանար ձեռքերով ետքէն դիտմամբ
եղծուած, բայց խաչերուն չորս անկիւնները
Հայոց սովորական արձանագրութեան (=
«Տէր, Յիսուս, Գրիգոր, Աստուած») «Յ»
տառը միայն կրցած են նշմարել: Այս փա-
ռաւոր եկեղեցին պէտք է ըլլայ այն գեղ-
արարչական տաճարը զոր գեղանի և վեհա-
փառ Պաշտօնունին, Գրիգոր Տղայն, իննեց-
գերազանցելու համար փոքր Վկայաւորին
իւնած հրաշալւան գմբէթաւոր միւս եկեղե-
ցին, հաւանաբար Ս. Աստուածածինը, որ
ըստ իս այն կողմիկ գեղեցիկ շէնքն է որ մըզ-
կիթի փոխած են: Մեզի Ս. Յովնանու անու-
նով վիմափոր եկեղեցի մըն ալ ցոյց տուին
որուն յիշատակութիւնն իսկ չկայ թողմաս
քչի: Ի յիշատակարանին մէջ: Ս. Փրկիչը,
հարկաւ հողին տակ մնացած և հարթ հաւա-
տար եղած է: Ստացի է որ խնամոտ պեղում
մը պիտի որոշէ բոլոր որբավայրերուն և տե-
ղերուն գրեթէ և թերեւս շատ մը արձանա-
գրութիւններն ու յիշատակարաններ ալ ե-
րեւան բերէ» (**):

Բնական էր որ նորոտաց Հռոմկլայի Դղեա-
կին բոլոր նորաշէն եկեղեցիները զարդար-
ուած ըլլային սրբոց մասունքներով և թան-
կարժէք անոթ և սպասներով, բարձր պա-
հելու համար Հայրապետանոցի գիրքը:

Այսպէս Հռոմկլայի մայր եկեղեցին, բացի
Ս. Հուսաւորիկի Աջէն, իրը Աթոռի ժողովու-
րդական մասունք, ունէր Քրիստոսի խա-
չափայտէն մասունք մը, յատկապէս բերի-
տուած Հայաստանի Արշարունեայ գաւառի
Վանիկոյ կամ Վանգոյ միաստանէն ու զեւ-
տեղուած յատկապէս կառուցուած սլուրբ
և յաղթող Նշանին Վանգոյ մատարան մէջ,
ինչպէս որ կը յիշատակեն Հռոմկլայի կամ
Ջէյթունի Աւետարան Յիշատակարանը (12-
56) և աւելի յետոյ՝ Թովմաս քչ.: Իսկ
Շեբարաւային պարզապէս կը յիշատակէ սող-
շոյն սիրոյ և խաղաղութեան հասցէ աստ-
ուածընկալ և փրկական սրբոյ Նշանէս, և
ի հրեղէն լեզուաց Հուգոյն ընդունողաց
առաքելական նշխարաց և ի սուրբ Հու-
սաւորիկին մերոյ Աջէս և յԱթոռոյն (Ընդ-
նանրակում՝ էջ 2) (*): Իրարու յաջորդող
Պահաւանի կաթողիկոսներ, տոհմային նա-
խանձախնդրութեամբ, թանկագին զգեստ,
զարդ ու սպասներով ճոխացուցած էին
Հռոմկլայի մայր տաճարն ու միւս եկեղե-
ցիները:

Ամբատ պատմիչ, ընդարձակօրէն և
յաճախ հակասակօրէն գիծերով տալէ յետոյ
Ռովհաննէս Ջ. Մեծարարոյ Ստեգի Կաթու-
ղիկոսի նկարագիրը, կը պատմէ որ Հռոմ-
կլայի նշանաւոր եկեղեցիներու ճոխ զար-
դերուն մեծագոյն մասը ձեռքէ հանեց,
փոխարժէքովը ամրացնելու համար զըզ-
եակը: Պէտք պիտի ըլլայ ընդունիլ որ կա-
թողիկոսին այս արարքը կամայական չէր,
այլ հարկադրանքի տակ մտածուած ծրա-
գիր մը: Հռոմկլայ Հայրապետանոցի համար
գնուած ու տրամադրուած էր 1151ին, լաւ
մը ամրացուելէ յետոյ անոր պարխպները,
աշտարակներն ու զօւռները: Ժամանակա-
կից պատմագիրներ եւ յիշատակարաններ
«անառիկ» ըլլալով կը ներկայացնեն Դղե-
եակը՝ իր բոլոր ամրութիւններով: Թով-
հաննէս Կաթողիկոս եկեղեցական զարդ ու
սպասներու վաճառման ձեռնարկեց 1205
տարուոյ մօտիկ թուականի մը: Կարելի չէ
հնթադրել որ «անառիկ» ըլլալուն վկայ-
ուած ամրոց մը կէս դար յետոյ ամրաց-
մամբ նորոգուելու պէտք ունենայ ու կա-
թողիկոս մը, որքան ալ իր հոգեւոր տանը
նորոգութեան պէտքը տեսնէ, իր իսկ մի-

(*) Բաբգէն Կրդկ., անդ: Հմտ. Ալիւսն՝
Շեբարաւի եւ Պարագայր իւր, էջ 230:

(**) Անդ, էջ 102ա:

(*) Անդ, էջ 102բ:

ջոցներով՝ ձեռնարկէ անոր նորոգութեան: Լիմաշէն դիցեալ մը հասարակ ապարանք մը չէ ու տեսանք որ ան գինուորական կանոնադրութեամբ մըն ալ է և թէ անոր սկսած ամբարանումը անհրաժեշտ նկատուած պէտք է ընդունել զինուորական իշխանութեան ցուցմունքով և հրահանգով: Եւ որովհետեւ օրուան արքունիքն ու գինուորական հոգատարութիւնը նրաժապէս ի վիճակի չէին ատանանելու՝ նորոգութեանց անհրաժեշտ ծախսերը, Հոսովայ, որպէս Հայրապետական լիճան՝ ի՞նչ իսկ գոյութեան համար յանձն առած է ձեռնարկելու անհրաժեշտ և յառիւստածական, կաշտի ամբարանները, ձեռքէ հանելով իր եկեղեցիներուն արժէքաւոր զարդերը, ինչպէս որ Իսկուրիւն առիթներով, ծանր հարկապահանջութիւն, կաշառք, դատական ծախսեր: Կասութեանը կաշտուածով շինութիւնք են. ծախսած են եկեղեցական թանկարժէք անօթի տալիս գեաններ, Երեւանի մէջ Հայկազ ու մինչև իջնաբերդ, լատ ժողովրդային առածին՝ որ կըսէ. «Ճեմարակ դրամը սե օրերու համար էս Ծառ հաւանական է որ Հոսովայի պահարկը օրաց հրամանատարը գինուորական վիճակի իշխանութեանց անդիկազրած, քննիչ ուղած և ըստ այնմ յանձնարարած էին կաթողիկոսին, անմիջական և յաւելուածական ամբարաններու ձեռնարկելու համար, գուշակելով սեւ ամպերուն ետեւէն հասնելիք սեւ օրերը, որ զժախտարար պիտի իրականանար, հարաւէն հասնող ահաւոր ալիքներով, Վամանակակից մեր ազգային ու գինուորական պատմիչները ընդհանրապէս ժլատ գտնուած են աւելի մանրամասնութիւններու մէջ. այսպէս, յայտնի չէ թէ 1200 ական թառակներուն ո՞րքան էր՝ Հոսովայի բնակչութիւնը և թէ ժողովուրդը նիւթապէս ի վիճակի էր, հոգաւոր համար ամբարաններու նորոգութեան ծանր ծախսերը: Այս բոլորէն յետոյ սա եւս իրողութիւն է՝ որ Յովհաննէս Մեծարարոյ կաթողիկոսը նախաձեռնութեամբ սկսած անմիջական «Հոսովայ կրցա տոկալ ու ասլիք մինչև իր վերջին աւերումը, 1293ին:

Այսպէս, Մեծարարոյ քակեր ու վերուցեր է եկեղեցական բոլոր զարդերուն վրայ կանոնող սակին ու թանկագին քարերը: Լիմաշ ապտմիչ՝ որ լացով գիտած է այս բոլորը, կը պատմէ նր Ենդրայիէն

մնացած «մասունքներու սրբատուփեր»ը, որոնք զարդարուած էին՝ սակի և արծաթ քանդակներով և թանկագին քարերով: և զոր Ապիրատ իր ատենին փարթամեալ յանձնած էր կաթողիկոսը քակեց: Նմանապէս քակեց Ենդրայիի հօրը՝ Վասիլ իշխանին շինել տուած սակեղէն մեծ խաչը: Գրիգոր Տղայի շինել տուած մոյլ սակի սուրբ նշանը հալեցուց, առաւ ու ծախեց վրայի ականքներն ու մարգարտները: Քակեց նոյնպէս Ենդրայիի սակեղէն թանկագին շուրջաւոր՝ որ մուշտոյ նիւթի պէս կրնար կանգուն կենալ: Ապիրատին շինել տուած եւ մայր տաճարի աւագ սեղանին առջեւ գրուած ականակուռ և մարգարտայեռ գողնոցը քակեց նոյն նպատակով: Տղային շինել տուած և Ռ. Հուսաւորչի գմբէթէն կախած արծաթեայ մեծ լուսակալը առաւ Ապիրատին շինել տուած սակեղէն և մարգարտով ու թանկագին քարերով ընդերուդ ուսած գոտին նմանապէս քակեց ու ծախեց: Օրմանեան իրաւամբ գիտել կուտայ որ Յովհաննէս կաթողիկոս այս բոլոր սակին ու արծաթը, գոհարներն ու մարգարտները իւրացուցած կամ անտեղի նպատակներու գործածած չէ, այլ յատկացուցած է Հոսովայի բերդին ամբարաններն ու պոյնտառութեանը, հասած ըլլալով նաև ազգային ժողովուրդի կարիքներուն(*):

ԱՐՏԱՒԱԶԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շաբուցակի)

(*) Ազգապատմ., Թ. Հատոր, էջ 1561: Նաև Բարսեղ Գթղզ. անդ, էջ 103:

ՔՆՆԱԴԱՍՏԱԿԱՆ

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՍՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՔ ՍԻՒՆԵՐԸ

Տասնըհինգ էջերու մէջ հեղինակը կը ներկայացնէ՝ 1⁰ ընդհանուր նկատողութիւններ կրօնական տրամայի մասին, և վապին՝ որ կը կապէ Polyeucteը Corneille-ի միւս ողբերգութեանց, 2⁰ գիտողութիւններ գծուարութեանց վրայ որ կը մատուցանէ դործածութիւնը քրիստոնէական ըստ քանչեւիքին, 560րդի ձեւին տակ, թատերական երկի մը մէջ, 3⁰ վերլուծում մը գործողութեան և նկարագրներու, 4⁰ Polyeucte-ի պատմութիւն մը, և վերջապէս 5⁰ անձնական մեկնութիւն մը ողբերգութեան, պահմանուած քանդակելու անոր իսկական արժէքը: Գրեթէ սկիզբէն քննադատը կը մտադրէ բանաձեւէն ողբերգութեան կեդրոնական գաղափարը՝ անպայար ուսումնասիրելով դիւցազնութիւնը իր բոլոր կերպարանքներուն տակ, ան (Corneille) հասնելու էր ինքն իրեն պատկերելու բանաստեղծի դիւցազնութիւնը, ա՛յն որ կը զօնէ բովանդակ իր էութիւնը գաղափարի մը համար: Այս դիւցազնութիւնը մարտիրոսութիւնն է . . . Ան յղացաւ Polyeucte-ը իրը հռչակաւոր նիւթ տարածելու ամբողջ իր լոյսին մէջ ինչ որ մարդկային հոգին, հմայուած և հրապուրուած երկնային կիրքով մը, կրնայ պայծառացնել իրը ուժ, բարոյական կորով, յամառութիւն բարեքի մէջ, անյաղթ գիմադրութիւն, պարզ վեհութիւն գոհաբերումի մէջ:

Փափաքելով ներկայացնել բացարձակ դիւցազնութիւնը, Corneille ընտրեց կրօնական նիւթ մը, քրիստոնէական այս նիւթը անգամ մը ընտրուած, հրաշքին գործածութիւնը բնականօրէն կը ներկայանար երկնային Շնորհի ձեւին տակ, որուն մասին ա՛յնքան խօսեցան XVII^{րդ} դարուն: Եւ չքրիստոնէական հրաշալիքին այս գործածութիւնը կը ներմուծէր ողբերգութեան մէջ անբանաւորը և մարդկայնօրէն ան-

բացատրելին, այսպէս աւելի մեծցնելով ձեռնարկին գծուարութիւնները:

Փակէն կը պարզէ յետոյ, ամփոփ այլ ամբողջ, գործողութեան գնացքը եւ կը ծանրանայ նկարագրներուն վրայ, "Polyeucte-ին նկարագրները կը կապեն աստիճան մը որուն ստորտը կը գտնուի Féliz, կատարը՝ Polyeucte, և որ կ'երթայ ամենէն բիրտ և ամենէն անկեղծ եռասէր շահէն, մինչև ամբողջական և բացարձակ բացակայութիւնը ամէն երկրային շահի, նոյն իսկ ամենէն օպերան: Այս նկարագրներէն, քննադատը մեկի կու տայ նկարագրութիւն մը չափաւոր և երանգաւոր նոյնատեմ, նշանաւոր՝ ճշգրտութեամբ և խորութեամբ:

Կ'անցնի յետոյ պարզումին տարբեր կերպերուն որով Polyeucte հասկցուած է քննադատէն և հանրութիւնէն ժամանակի ընթացքին: Այս պատմականը կատարուած է, մեզ տրամադիր ընկելու նպատակաւ լաւագոյնս հասկնալու իրական իմաստը ողբերգութեան:

XVII^{րդ} և XVIII^{րդ} դարերուն, մարդոց ուշադրութիւնը և յարգանքը կապուեցաւ տրամային որուն խորքն է Pauline-ը, այսինքն ասոր տրամական վիճակին, Sévère-ին, զոր նէ կը սիրէ և Polyeucte-ին որ իր աւաւանդէր, զոր կը սիրէ քիչ մը, որուն վրա՛ կը հիանայ աւելի ևս աւելի մինչև գայն, խորապէս սիրելը ի հեճուկս իր հին ունի:

XIX^{րդ} դարուն աւելի կը մերձենան մարդիկ ողբերգութեան իրական բացատրութեան, վերադարձնելով տրամին, որուն խորքը Polyeucte-ն է. — (Polyeucte գոհաբերող իր սիրտը իր Աստուածին) — իր կարեւորութիւնը, ինչ որ ճիշտ է, բայց նկատելով իրրեւ միակ շահեկանը կտորին, ինչ որ անկասկած չափազանցուած է:

Այս կերպով քննադատը տարուած է առաջնորդելու ողբերգութեան անձնական բացատրութիւն մը, որ կը հաշտեցնէ միւս երկուքը, ընդգրկելով երկուքն ալ, ձուլելով մին միւսին մէջ: Կ'ա՛յ, Եւրեմ, իրապէս կրկու տարբեր գործողութիւններ, երկու տրամ հետեւաբար, Polyeucte-ին մէջ, կը հարցնէ ինքզինքին: Եւ գիտէ, տեսանք այդ, թէ ընդունելու այս բացատրութիւնը, պիտի նշանակէր յայտարարել

ողբերգութիւնը տկար, որովհետեւ Միւլ-բիւկը հիմնական օրէնքն է ամէն արուեստի, ինչպէս ամէն գեղեցիկ երկիր։ Իրապէս երկու գործողութիւն կա՞յ. — «՛՛, միայն մէկ հատ կայ, կայ երկու վիճակ, որոնք կ'ազդեն իրարու վրայ, կը կազմեն միակ գործողութիւն մը՝ ուզի՞ր զացող իր միակ նպատակին։ Իրարու վրայ ճնշող այս երկու վիճակներուն կապը և զսպանակը Pauline-ն է»։

Ի՞նչ ձեւով այս երկու վիճակները իրարու կը կապուին Pauline-ի միջնորդութեամբ,

“Polyeucte-ը, Pauline-ին ներշնչած սիրով, զայն կը մղէ զոռոգութեան, և անոր միջնորդաւ Sévère-ը՝ վեհանձնութեան, և Sévère-ով Felix-ը՝ ուշացած զլղումի. ան իրեն կը քաշէ բովանդակ տրաման, կը տանի զայն իր լուծումին՝ յուզեալ և զարմացեալ երկրպագութիւնը՝ կտորին բոլոր անձերուն, բաց գերեզմանին առջև հաւատարմարարիւսի մը»։

Այսպէս բացատրելի է ետք, զուտ մարդկային տեսակէտէն, ողբերգութեան ճշմարիտ նշանակութիւնը, քննադատը կը ցուցնէ թէ ինչպէ՞ս, միջամտել տալով աստուածային շնորհը, նկատելով զայն իր տրամական զսպանակ, զոհացուած մտքին կը միանայ հրապարուած երեւակայութիւնը, ինչպէս այս խորհրդաւոր կարողութիւնը մեզ կը յուզէ և կը ցնցէ այնքա՞ն որ, նոյն իսկ առանց իր միջամտութեան, մենք լրիւ համոզուած ենք թէ՛ նկարագիրներու ճշմարտութեան, և գործողութեանց տրամաբանութեան։

Այս կերպով, Ծակէն մեզի հասցուց, իր լրումին մէջ, սքանչելի գտնողձագործութիւնը Corneille-ին՝ մեզի ուժգին զգացնել տուաւ միակ գեղեցկութիւնը այս ողբերգութեան։

Ի՞նչ է լապտերով մը հարցին խորը, ինչպէս կ'ըսէր գեղեցիկ մարդիգուհի մը, և լուսաւորած անոր բոլոր անկիւնները, բոլոր զագտնի և անխոյզ ծալքերը։ Անոր համար իրաւունք ունի հզօրակցեցնելու՝

«Կը բաւէ ըլլալ իրապէս և զգաստ քննադատ մը զգալու համար թէ ի՞նչ ուժ ունի անման այս ստեղծագործութիւնը, այնքա՞ն պարզ, որ իր անշնչան կողմիւրով իսկ կը շարունակէ արդէն շրջան մը զգուշա-

ւոր՝ կրօնական զգացումի գործածութեան թատրոնի մէջ, այնքա՞ն հմտալից ու խորունկ, որ հարկ եղաւ մեր ժամանակուայ կրօնական պատմութեան տմբողջ գիտութեան, լուծ թափանցելու համար Polyeucte-ի այս մեծ գիրին ճշմարտութեան, լաւ իմանալու անոր որ քրիստոնէական գաղափարն է հակադրուած իմաստասիրութեան լուսաւորեալ ողջմտութեան (Sévère), աշխարհիկ շահերուն (Felix), բնատնիքի գաղափարներուն (Pauline)։ Քրիստոնէութեան հաստատման ամբողջ պատմութիւն մը կայ այս տրամին մէջ . . . չկայ թերեւ տրամ մը որ իր շուրջ բանայ խորոնկ հեռանկարներ, թափանցէ աւելի հեռուն մարդկային հոգիին մէջ քան այս տրամանը։

Այս օրինակով կարելի եղաւ իմանալ կերպը՝ որով Ծակէն կ'ըմբռնէ և կը գործադրէ այն քննադատութիւնը զոր անուանեցինք գեղագիտական և զոր կարելի պիտի ըլլար կոչել գրական, նուազ յաւանդտուութեամբ։ Երկը միայն զինք կը շահագրգռէ։ Կը վերաւորէ զայն, անկէ կը հանէ հիմնական գաղափարը, նկատի կ'առնէ արուեստագէտին կողմէ գործածուած միջոցները ի գործ դնելու համար այս գաղափարը։ Ուշադիր է հանելու, երեւան բերելու ինչ որ կը կազմէ երկին միութիւնը, հոն ուր ան գոյութիւն ունի, կամ ցուցնելու անոր բացակայութեան վրայ, հոն ուր ան կը պակսի, կը ջնանայ վերջապէս ի լոյս բերել երկին տարողութիւնը և ճշտել իր շարքը հեղինակին գրութիւններուն ամբողջութեանը մէջ, և գրականութեան շրջանակին մէջ։

Այս մեթոդը լաւ է։ Մեզի համար քիչ մը փոփոխութիւն կ'ըլլայ ան բոլոր անշնչան և անաղնիւ ծաղիկազարդ քննե՞ն՝ գրագէտներու կրօնքին վրայ, որ մեզի առատօրէն կը բաշխէ կենսագիր-քննադատներու որոշ գպրոց մը, ծնունդ առած, թերեւս, Saint-Beuve-էն բայց անշնորհութեամբ գործածող անոր մեթոդը, որ ըստ ինքեան նենգ է և անխորհրդապա՛հ, Ան կը հանգչեցնէ նաեւ մեզ բոլոր գիտական կարծեցիկ բացատրութիւններէն, որ առատ ցուցմունքներով միջամտարին, ժամանակին և ցեղին վրայ, կը փորձէ տալ բանալին այդ հրաշալի և միակ բունին՝ Հանճարին։ Եւ քանի որ ի վերջոյ գլուխ-գործոցներու

առաջին առաքելութիւնը — ընդունելով որ ունենան հատ մը — գեղեցիկ բլլալ և հիացում յարուցանելն է, թերեւս նախընտրելի է ի վերջոյ իմանալ փորձել անոնց գեղեցկութիւնը և հիանալ անոնց վրայ իմաստութեամբ։ Այո՛, այս մեթոտը լաւ է։

Տակաւ ան կրնայ միօրինակ թուիլ յոգնեցուցիչ կրնայ գառնալ, երբ տկար քննադատներէ գործադրուած է։ Այս վերջնական իրական են։ Ան կրնայ միօրինակ թուիլ, որովհետեւ կը պարտադրէ քիչ մը կարծր շրջանակներ՝ քննադատական նետախուզութեան և պարզումի մեթոտ մը՝ գրեթէ միշտ նոյնը։ Ան կրնայ յոգնեցուցիչ դառնալ, մանաւանդ ճկուն և վազվազուկ (prime-sauvier) մտքերուն, առաւել ևս երբ տաղանդով չէ ձեռնածուած, այսինքն փափկութեամբ և թափանցումով, գրագէտի մը միջոցաւ որ կը միացնէ ճշգրտութեան՝ մանրամասնութեան նշմարներ, համայնատեսութեանց խորութիւնը, ստեղծիչ կանոնի և ներդաշնակութեան։

Փակէնէ գործադրուած, այս մեթոտը կը պահէ իր բոլոր առաւելութիւնները, և չի տուժեր իր անպատահելութիւններուն ո՛չ մէկէն։ Այդ պատճառաւ հաւանեցանք հոս տեղ մը ընել իրեն, — մանաւանդ որ մարդիկ ընդհանրապէս սովորութիւն չունին տեղ մը ընել անոր, երբ կ'ուսումնասիրեն քննադատին մեթոտները։

IV.

Ուսումնասիրելու աստե՛ն գեղադիրական ա՛յն քննադատութիւնը զոր փակէն կը գործադրէ, շօշափեցինք անոր մաքին էական հակումներէն մին՝ ճաշակը, ոչրը և գրեթէ կիրքը ճշգրիտ իրականութեան։ Արդարեւ, երբ մարդ կը խորանայ գրականութեան մէջ, կամ կը փորձէ խորանալ, ի՞նչ քանի կը հանդիպի՝ նախնական, որոշ, անսասան։ Ո՞րն է գրական տուեալը. ո՞րն է inconcusum-ը՝

Անշուշտ, սա գրական դար մը չէ։ Այդ յորջորջումը յարմար է, օգտակար, նոյն իսկ ճիշտ։ Յարմար՝ իբրեւ յինսկէտ մարդկային մտածութեան ամենէն ուժգին ձգտումներէն մէկուն՝ կարգ կանոն գնել իրականութեան քառսին։ յարմար՝ որովհետեւ կը փորձէ՝ ժողուել ի՛նչ որ տարտըղ-

նւած է, միաւորել՝ ի՛նչ որ բազմապատիկ է։ Օգտակար է գրական եղբուրիւն ներու պարզումին, ուսուցումին իբր միջոց։ Պէտք պիտի չբլլար չափազանցել այս օգտակարութիւնը, այլ մտածել նաև բոլոր այն գրագէտներուն մասին որոնք քիչ կը պատկանին իրենց շրջանին ու կը յիշեցնեն աւելի՛ անցեալ շրջանը կամ կը ծանուցանեն գալիքը։ «Անշուշտները», «մոլորածները» և «նախակարապետները» կ'ենթոյն ու յաղթանակն են գրականութեան պատմարաններուն։ Այդ յորջորջումը ճիշտ է նոյն իսկ որոշ տեսակէտէ մը։ Փակէն ըսաւ այդ՝ «Իւրաքանչիւր դար հայրենիք մըն է»։ Դրական, բարոյական, քաղաքական, ընկերային ընդհանուր ձգտումներու ամբողջութիւն մը կայ որ կը ստեղծէ, ևս որով մարդոց համար, հասարակաց մթնոլորտ մը և կուտայ անոնց չնս գիտել ի՞նչ տարտամ երեւոյթ ընտանիքի։ Բայց, ի վերջոյ, դարը, XVI-րդ, XVII-րդ, XVIII-րդ կամ XIX-րդ պիտակ մըն է միայն, վերացականութիւն մը։

Պէտք է զգուշանալ գայն անձնաւորելէ։ Յուսահատական պիտի բլլար այդ՝ վառն զի, «օտէն՝ նայիցով, այս երեւութեան գեղեցիկ միութիւնը կը տարբադարձութիւն հակասական ձգտումներու։ Մարդ կը կարծէ տեսնել մարմին մը, մինչդեռ կը հաղորդի առաւել կամ նուազ շինծու կոյտի մը տարաւէտ երկերու, ա՛յն գրագէտներուն որոնց իւրաքանչիւրը կը պահէ իր ինքնատարութիւնը, Դարը հաճելի ուրուական մըն է որ կը խուսափի չարաճճի կերպով զինք գրկել ուզող թեւերէն։ Իրականութիւնը հոգ չէ։

Ձայն պիտի գտնէին թերեւս կապուելով, ոչ ալլելու դարու մը ուսումնասիրութեան, այլ՝ գրական շարժումի մը, գրական դպրոցի մը։ Անտարակոյտ Pléiade-ը աւելի միատարր է քան XVI-րդ դարը իր ամբողջութեանը մէջ. դասականութիւնը կ'երեւի իբր իրականութիւն մը աւելի՛ պեղտ քան XVII-րդ դարը որպէս ամբողջութիւն, և այսպէս շարունակաբար։ Բայց նոյն ա՛յն քննադատութիւնները, զոր կ'ուզէին, քիչ առաջ, դարու մը իբր իրականութիւն, վերատին կուգան, թեթեւօքէն մեղմացած, երբ հարցը կը վերաբերի գրական պարզութիւնը։

Դասական են անտարակոյտ Corneille,

La Fontaine, Bossuet, Molière et Mme Sévigné. Բայց ի՞նչ հոնոյակատարութիւն ունենալու է, կամ ի՞նչ նարպիկութիւն, գտնելու համար այս գրազէտներուն միջև տարտամ ու անկայուն նմանութիւններէ զատ որիչ բան: Իրականութեանց հաստատ հողը իր ոտքերին տակ անդադար գալու մասնող քննադատին, գրական զարոյց մը կը մատուցանէ միայն հող մը այնքան անհաստատ և վտանգաւոր որքան դարու մը ուսումնասիրութիւնը:

Հարկադրաբար հրաժարելու է այս վիտ և խորհապարի փառաօրութիւններէն և ուղղիչ ակնարկները այլ կողմ:

Ճիշտ այդ ըրաւ Ֆրանկէն: Ուսումնասիրէից հրկիւրը և հեղինակները: Մէկ կամ միւս պարագային հաւաստաբաշտ ունէր թանձրացնալին տպաւորութիւնը: Երկը գոյութիւն ունի. հարցը զայն ճանչնալն է, անկէ յուզուիլ, զայն հասկնալ և գնահատել: Այդ է Ֆրանկէն ըրածը, տեսնք վերը: Հեղինակը ևս գոյաթիւն ունի: Քիչ մը նուազ իրական թիրեւս քան իր ներքը, որովհետեւ ան կրնայ փոխուիլ մէկ հրկէն միւսը, — և այն ատեն ի՞նչ կ'ըլլայ միութիւնը — որովհետեւ ան կրնայ նաև հոկտաական թուիլ մեղի, և չէլ'ա՛յս բարձր, ունենալով, բուրբալ պէս բայց քիչ թաքծըր աստիճանով, իրարու դէմ պայքարող տարաձայն ձգտումներ և արողութիւններ: Բայց հեղինակ մը իրականութիւն մըն է, որովհետեւ ան կրնայ նաև հոկտական թուիլ մեղի, և չէլ'ա՛յս բարձր, ունենալով, բուրբալ պէս բայց քիչ թաքծըր աստիճանով, իրարու դէմ պայքարող տարաձայն ձգտումներ և արողութիւններ: Բայց հեղինակ մը իրականութիւն մըն է, որովհետեւ ան կրնայ նաև հոկտական թուիլ մեղի, և չէլ'ա՛յս բարձր, ունենալով, բուրբալ պէս բայց քիչ թաքծըր աստիճանով, իրարու դէմ պայքարող տարաձայն ձգտումներ և արողութիւններ:

Ճշգրտա իրականութեան իրաւորոյն մէջ, Ֆրանկէն թիացուց՝ երկերու ուսումնասիրութեան: Հեղինակներունը և Թեոլոգիկական քննադատութիւնը կը լաւէ, իր մտաւ, համընթաց հոգեբանական քննադատութեան: Ասոր համոզանչում համար արեւելք Propos Littéraires-ը, Propos de Théâtre-ը, XVIth, XVIIth, XVIIIth, և XIXth դարերը, Politiques et Moralistes du XIXth Siècle-ը, Flaubert-ը, Chénier-ն և Balzac-ը, En Lisant Nietzsche-ն և Pour qu'on Lise Platon-ը ինչպէս նաև հինգ հասարակաց մեծ ուսումնասիրութիւնը J. J. Rousseau-ի մասին, և այլն:

Կը գտնուիք ներկայութեանը ընդարձակ գրական enquête-ի մը, մատուցած գրական կենդանագրերու հարուստ օրհնով մը:

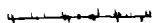
Միաձայն խոստովանութեամբ այս կենդանագրերն անժխտելի արժէք ունին: Jules Lemaitre, որ գրտէ Դեղիլն չսակարկել իր հիացումը, անոնց մասին կը խօսի սա եղբրով՝

«Ֆրանկէն ուղեղէն, Calviti, Buffon, Montesquieu, Joseph de Maistre, Proudhon, Auguste Comte կ'ըլլին աւելի՛ լուստապաժառ, և և և և ի՛ թանձրացնալ, աւելի՛ հաստատուն, աւելի՛ մարողական, աւելի՛ ուժեղ . . . կը տեսնենք իր մէջ մտածող մը որ երկիրը աւելի խորունկ կերպով կը հասկնայ և նուազ կը ձեւազեղծէ . . . René Doumic, աւելի՛ դժուարահան, դիտել կուտայ ժողովոյ՝ զատուցնէ ուսումնասիրութիւններ են որոնց մասին փարիլի էլ ըսել թէ վերջնական են, ու ինչպէս պատմական աշխատանքներէն, այդ բառը՝ վերջնական, նշանակութիւն չունի Գէթէ հարկ պիտի ըլլայ սպասել մամանակ մը, անոնց վրայ աւելցնել ուղի է առաջ: Մեծաբնութիւն պիտի ըլլար այսօրընկ իսկ զանոնք վերականգնել փորձել: Victor Giraud-ն, իր առիթական արդարամտութեամբ, անոնց մասին կը խօսի հետեւեալ ձեւով՝ «Կրթական կամ իմաստասիրական մէջ մէկ հաւատարմ-հանգանակ չունենալով՝ մէջ մէկ աղանդի չպատկանելով, ոչ ալ ի՛նչ մէկ կողմի, մարդոց ամենէն անկախը և մտքերուն ամենէն ազատը, զինուած ողջմտութեամբ, ղեւալով մը ամենէն ուղիղն ու ամենէն ուղղագր. ը, ամենէն պարկեշտ մտքով, նաև ամենէն պահանջկտը և ամենէն իրապաշտը երբեք գոյութիւն անեցած ըլլալ, խըղճմտանքով ուսումնասիրից մարդիկը և վարդապետութիւնները՝ արոնք կը մատուցուէին իր քննութեան: . . . Ի՛նչ enquête-ն անգամ մըն աւարտած, պարզեց անոնց արդիւնքը՝ արթննալ և ուշիմ՝ առաջագնացութեամբ»:

ԱՄՓՈՓԵՑ

ՊԱՐԳԵՒՆ ԵՒ ԹՈՂԱՆԵՆԱՆԱՆ

(Շարունակելի՛ 11)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԼԻՄ ԱՆԱՊԱՏ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Լիմ Անապատը կը գտնուէր Վանայ Ծովակին մէջ, համանուն կղզիին վրայ: Ս. Գէորգի անունին նուիրուած էր եկեղեցին, զոր վերստին նորոգած է 1305ին Զաքարիա Ա. կաթողիկոս Աղթամարի (1296–1336). — Թ. Արծրունիի շար. էջ 322: Ե. Լալայեան, Վասպուրականի Նշ. Վանքեր, էջ 85: Զ. Զ. Ոսկեան, Լիմ Անապատը, Հան. Ամս. 1938, էջ 347 և: **ՊԱՏՄԱԿԱՆ.** — Լիմ Անապատը պատմական յիշատակարաններու մէջ կ'երևի ԺԴ. դարու սկիզբը. անկէ առաջուան շրջանի մասին ստորագրեալ տեղեկութիւններ կը պակսին: Ուրիշն այս Անապատը ունի վեց դարեւոր պատմութիւն մը, որուն կարեւոր դրոշմակները կ'ամփոփենք ստորեւ:

Անապատին ձանթի առաջնորդներն են.

1. Յոնան Եպիսկոպոս (1301–15). — Ե. Լ., Ծ. 26ա. Վասպուրականի, էջ 139–40: Թ. Աղբար, Բ. էջ 253: Վ. Նշ. Վանքեր, էջ 85: Հանդ. Ամս. 1938, էջ 352:

2. Յովնանեա Եպիսկոպոս (1421–39), որ 1428ին սիրով կ'ընդունի Սքանաթի զինուորներուն երեսէն փախստական Թովմա Մեծոփեցի պատմիչը. — Մեծ. էջ 87:

1538 թուին, Վանայ բերդին տիրող Գոգլայ Սուլթանի զինուորները կը մտնեն Լիմ, կը կողոպտեն եկեղեցին, և շատ գիրքեր կ'այրեն ու ծովը կը ձգեն. — Նշ. Վանքեր, էջ 86:

3. Զաքարիա Եպ. Դնունեաց (1549–76), ձանթի գրիչ, Նկարիչ և տաղասաց. — Հանդ. Ամս. 1938, էջ 355:

4. Ներսէս Վրդ. Մովսիսի (1622–մ. 1627), ուսուցիչ և տաղագիր, որ Տաթևի Մեծ Անապատէն Լիմ եկած և վերահաստատած է անապատական կեանքը, հետագելով բազմաթիւ կրօնաւորներ. — Առ. Դաւթ. էջ 253: Էջմիածին, 1944, Զ. 10–12, էջ 32:

5. Սեփանոս Վրդ. Շաթախի (1625–46). — Իր օրով Լիմի միաբանները աւելի

կը բազմանան, ուստի քանի մը կրօնաւորներ կ'երթան Կոնստանդնուպոլիս և հոն ալ կը հիմեն անապատ և եղբայրանոց. — Առ. Դաւթ. էջ 254:

6. Ղուկաս Վարդապետ, 1647. — Հանդ. Ամս. 1938, էջ 361:

7. Սեփանոս Վարդապետ, 1651. — Նշ. Վանքեր, էջ 86:

8. Մինաս Վարդապետ, 1687. — Հանդ. Ամս. 1938, էջ 364:

9. Յակոբ Աբ. Տիկոյեանց, Վանեցի, (1743–92). — Իր օրով Յովնանէս Վրդ. Մովսիսի, Արդար կոչուած, կը քակէ Լիմի փայտաշէն ժամատունը և կը շինէ ընդարձակ նոր դպրասէլ. — Նշ. Վանքեր, էջ 87 և 95: Դիւան Ժ. էջ 187–192 և Խէ-Խթ. Հանդ. Ամս. 1938, էջ 364:

10. Անանիա Եպիսկոպոս (1801–1820). — Հանդ. Ամս. 1938, էջ 369: Դիւան Զ. էջ 128:

11. Յարութիւն Արքեպիսկոպոս (1820–26). — Նոյն, անդ:

12. Գաբրիէլ Եպ. Շիրոյեան, 1847. — Արշալուսի, Տեղագիր Հայոց Մեծաց, էջ 53:

13. Յակոբ Աբ. Թովմեանց, Վանեցի, (ծ. 1800, առաջ. 1847–մ. 1877), որ համբաւ ունեցած է իրրե հայկաբան: Իր տաղաշափական գրուածներէն շատերը տպուած են Արծրի Վասպուրական թերթին մէջ. — Նոսարք, էջ 158: Բնաշխ. Բառարան, էջ 101:

14. Պողոս Եպիսկոպոս Մելիքեան, Վանեցի (1878–1894). — Սա նոր շէնքերով պայծառացուցած է Լիմ Անապատը: Իր ժամանակ հոն կային մօտ յիսուն միաբաններ: Պողոս Եպ. 1833ին դպրոց մը կը բանայ և կը հաւաքէ 15 աշակերտներ. — Բնաշխ. Բառ., էջ 101:

15. Յովսէփ Եպ. Խոսեփեան, 1898–1901. — Իր օրով վանքին մէջ կը գտնուէին 9 վարդապետներ, 3000 տաղգիր և 300 ձեռագիր մատենաներ. — Սարգստ, 1898, էջ 400:

16. Յովնանեա Վրդ. Լիւսեան, (1911–15), որ քանի մը տխուր տղերքով կը տեղեկագրէ Լիմի աւերածը. ճեկեղեցւոյ և ամբողջ սենեկաց զոները խորտակուած, ձեռագիրներու ընտիր մասը վերցուած է. կը մնան ձառնորդի Յայտաւորքներ և մաս մը անայրժէք ձեռագրեր. . . . — Ա. Բարստ, 1915, էջ 863:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Լիւմ Անապատի միաբանները իրենց ժամանակը նուիրած են առաւելապէս ազօթքի և ճգնութեան, այնուհանդերձ ումանք զբաղած են նաև զանազան գրքերու ընդօրինակութեամբ: Հին և նոր գրիչներէն և իրենց արտադրութիւններէն հետեւեալները ծանօթ են մեզի:

Ա. — Խաչատուր Եսայ, Գրիչ, (1301-1333). — Օրինակած է 1301ին, երբ դեռ արեղայ էր

1. Աւեսարան, բոլորադիր, Աստուածատուր քահանայի համար. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 139:

2. Աւեսարան, 1333ին, Ահարոն միայնակեացիի համար. — Հանդ. Ամս. 1917-8, էջ 47: Նոյն, 1938, էջ 352-3:

Բ. — Աքրահամ Գրիչ, որդի Յովսէփայ, (1306-15). — Օրինակած է,

1. Աւեսարան, 1306ին, Խաչատուր քահանայի համար. — Թ. Աղբար, Բ. էջ 253, Հմմտ. սակայն, Ակինեան, Հանդ. Ամս. 1917-8, էջ 47, ծանօթ. 3:

2. Աստուածաւունջ, 1315ին, բոլորադիր. — Կար. Թ. 182: Հանդ. Ամս. 1938, էջ 352:

Գ. — Յովհաննէս Միայնակեաց, Գրիչ, որդի Շառլոյսի, 1439ին սկսած է օրինակել Աւեսարան մը, զոր սակայն աւարտել է առաջ մնաած է: Շարունակութիւնը զրած է Մկրտիչ վարդապետ, որ հազիւ լրացուցած վարձանած է իր կարգին. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 379:

Դ. — Ղազար կամ Ղազարիկ Գրիչ, 1452-7ին, օրինակած է Յայմաւուրբ մը, ուրիշ գրիչներու հետ: Ստացողն է Մաղդասի Ստեփանոս. — Անառեան, Յ. Զեռ. Թաւրիզի, էջ 102:

Ե. — Յովսէփ Արեղայ, Գրիչ եւ Կազմող, (1526-33), կազմած է,

1. Աղուեսագիրք, 1526ին. — Հանդ. Ամս. 1915, էջ 32: Նոյն, 1938, էջ 354:

2. Շարակնոց, 1526ին. — Հանդ. Ամս. 1938, էջ 354:

3. Մայր Մառոց, օրինակած է 1533ին. — Կար. Թ. 959: Հանդ. Ամս. 1915, էջ 32:

Զ. — Զաքարիա Եսայ. Գնունեաց, Գրիչ եւ Նկարիչ, եւ Տաղասաց (1549-76). — Աշակերտ Աղթամարցի Գրիգորի կաթողիկոսին և Յովսէփ վարդապետին: Լիմի մէջ գրած և նկարազարդած է,

1. Աւեսարան, 1549ին. — Յ. Զեռ. Վասպ. էջ 653: Խաղարակեանք, Գ. էջ 125:

2. Յայմաւուրբ, 1561ին. ստացողն է Թորոս վարդապետ. — Հանդ. Ամս. 1938, էջ 355 և 363:

3. Աւեսարան, 1569ին, գրուած է Կիրակոս վարդապետի կողմէ, նկարազարդած է Զաքարիա Եսայ. — Հանդ. Ամս. 1915, էջ 35:

4. Շարակնոց, 1576ին. ստացողն է Մեղեքեմէլ քահանայ. — Կար. Թ. 1572: Խաղար. Գ. էջ 123-4:

Զաքարիա եպիսկոպոսի տաղերը հրատարակած է Հ. Ն. Ակինեան, 1910ին, Վիեննայի մէջ. — Ազգ. Մատ. ԾԹ.:

Ե. — Դաւիթ Արեղայ, Գրիչ, որդի Մկրտչի, (1573-92), օրինակած է,

1. Սաղմոսարան, 1573ին. ստացող Նիգար Խաթուն. — Յ. Զ. Վասպ., էջ 27:

2. Աւեսարան, 1592ին. ստացող Խոջայ Գրիգոր և Խաթուն Ասլիկատէ. — Յ. Զ. Վասպ., էջ 723:

Ը. — Աւետիս Երէջ Թացունցի, Գրիչ եւ Կազմող, Գ. 1636ին, որդի Ներսէս քահանայի: Լիւմ Անապատին մէջ օրինակած է,

1. Աւեսարան, 1635ին. ստացող Յովհաննէս տանուէր. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 885:

2. Աւեսարան, 1636ին, Մատթէոսն ու Մարկոսը միմեան ինքը գրած է: Ստացողն է Լիւմ առաջնորդ Ստեփանոս Վրդ. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 887:

3. Տոմար Հայոց + Մեկն. Հիմնադրութիւն, Բովհաննէս Սարկաւազ վարդապետի. — Կար. Թ. 1979:

Թ. — Ստեփանոս Քահն. Զուգայեցի, Գրիչ եւ Մաղկող, Լիմի մէջ ծաղկած է, 1636ին, Աւետիս Երէջի սկսած և Կարապետ Երէջի աւարտած Աւեսարանը. — Յ. Զեռ. Վասպ., էջ 889:

Ժ. — Սարգիս Երեսացի, Գրիչ, 1642ին օրինակած է Աւետիսացոյց վարդան վարդապետի. — Կար. Թ. 51: Հանդ. Ամս. 1938, էջ 360-1:

ԺԱ. — Նիկողայոս Արեղայ, 1752ին օրինակած է Մեկնութիւն Տոմարի, Բակոր Վրդ. Զրիկեցոյ. — Կար. Թ. 1996:

ԺԲ. — Յովհաննէս Քահն. Լմեցի (1762-70), աշակերտ Յովհաննէս Վրդ. Մոկացիի. օրինակած է,

ԼԵՋՈՒՆԳԻՏԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԸ^(*)

2. Մշտյ բարբառ. — Տարածւում է Վանայ ձովի արեւմտեան երեսը, իր կենտրոնն է Մուշ քաղաքը. հիւսիսից տարածւում է մինչև խնուս և Ալաշկերտ, հարաւից Բաղէշ, արեւելքից հասնում է մի կողմից Մուկս և միւս կողմից Դիազին, արեւմուտքից Լճէ, Ճապաղջուր ևն։ Այսպէսով Մշտյ բարբառի գրաւած տեղերն են՝ Մուշ, Աստուռ, Բաղէշ, Ուրգան, Ուլաթ, Արճէշ, Բոււնարխ, Մանազկերտ, խնուս և Ալաշկերտ։ Սրանց զաղութներն են Ապարահ և Նոր Բայազեդի հարաւային կողմում 21 գիւղ, Կայ և երեք գիւղ խնուսի զաղթականներ Ախալքալաքի մօտ։

Մշտյ բարբառի ձայնական գրութիւնը

(*) Շարունակութիւն՝ մեծամեծ հեղինակի Պատմութիւն Հայ Լեզուի» ցածէն (ԻՎ. Գլուխ)։

1. Մեկն. Սահմանաց Դաւթի, Առաքել Սպս. Սիւնեաց, 1762ին. — Կար. թ. 1859,

2. Փողովաձու Առակաց, 1770ին. — Դիւան Ժ. էջ 118, 3. Հանգ. Ամս. 1938 էջ 365,

ԺԿ. — Յարութիւն Քահանայ, օրինակած է 1771ին, Մեկն. Սահմանաց Դաւթի, Առաքել Սպս. Սիւնեաց. — Կար. թ. 1868,

ԺԴ. — Կարապետ Երէց, օրինակած է Մանուկ Աւետարան մը, 1801ին. — Կոնիքիբ. թ. 93,

ԺԵ. — Յակոբ Վրդ. Թփուղեան, օրինակած է 1833ին, Սեզ Սրգոյի Մեկնութիւն մը. — Վասպ. Նշ. Վանքեր, էջ 87,

ԺԶ. — Յովհաննէս Արեղայ (1847–50), օրինակած է Լիմի մէջ,

1. Վարդ Ս. Անտոնի, 1847ին. — Հանգ. Ամս. 1938, էջ 370, ձեթ. 26,

2. Քարազագիբ, Բերդուճեան Պետրոս վարդապետի, 1850ին. — Սմբատեանց, Գեղարքունի, էջ 411,

Ն. Վ. ԵՈՒՎԱԿԱՆ

Պարնոյ բարբառին նման է. ա, եօ, իւ ձայնիւր պակասում են, բայց կան ե և ո երկարաբառային հնչումները՝ շատ որոշ. — կան նոյնպէս բաղաձայնների չորս աստիճանները (բ, բ', պ, փ ևն) և բառանկարում թրթռուն հաղաքը յ. այս ձայնը յաճախ աւելացւում է այնպիսի բառերի սկիզբը, ուր գրաբարում, պարզ ձայնաւոր միայն կայ. ինչպէս՝ յէժան, յախոռ, յախբուր, յըմէն, յամբուր, յանգան, ևն։ Կան գէպքեր, որք մինչև անգամ հայերէնի թաւ ձայնիւրը վերածւում են պարզ խուլի. ինչպէս՝ անկ, հայուտեն ևն։ Հ ձայնը բարբառիս մի մասի մէջ պահւում է իբրև, միւս մասի մէջ դառնում է խ։

Քերականութեան մէջ հետաքրքրական կէտերը հետեւեալներն են. 1. հայցականի զ նախդրի գործածութիւնը. ըզ հաց, ըզմբ տուն. 2. նախդրիւ հայցականի ի, յ նախդիրը. չուր օրիկն ի մահուն, կէթամ յարտ. 3. ստացական անականները կարող են գրուել գոյականից յետոյ. ինչպէս՝ ձեռնէ մզի, բերնէ քղի, սիրտ ձկի իբրա չուգ, ձէռնէ ընծի, ձէռնէ ձկի, լէպ ուրանց, բուկ ուրանց. 4. նախադրութիւնները յաճախ գոյականից առաջ են գրւում գրաբարի պէս. վըր մըր տան, մըլ մըր տան, մըտ ընծի, քանի տարի առաջ քղնէ. 5. կոչականը վերջանում է օ. յարօ, յալօ, Մարօ, լաօ, մամօ, քուրօ. 6. անկատարի եզակի ա դէմքի տեղ գործ է անւում յոգնակին. յեզ կուզէնք չես կ'ուզէին, մընք կուզէնք սմեք կ'ուզէինք (այս բանը նրանից է, որ եզակի անկատար ա (կուզի), նոյն է ներկայ եզակի գ դէմքի հետ). 7. յարակատարի վրայ յաճախ էական բայը կրկնւում է. ինչպէս՝ յօրի իս գրիր իս, յէրի իս էկիր իս. 8. հրամայականի բոլ մասնիկը կրճատուելով դարձել է թլխ կամ ք'. ինչպէս՝ թլխ թա, թլխ աա, թլխ առնէ կամ թառնէ, թէրթա. 9. միավանկ դալ, տալ, լալ բայերը ստանում են ի նախդիրը. իզալ, իտալ, իլալ. 10. անցողականի մասնիկն է ցու. ինչպէս՝ կհարցում, կհարցուս, կհարցու ձն. 11. դերբայի համար կայ ուկ մասնիկը. մէրուկ, փիցուկ, կտտուկ, գրուկ.

Մշտյ բարբառով հրատարակուած են բաղաձայն գրութիւններ, որոնց մեծագոյնն է Պատկանեանի մուշակի դիւանիկտ, Պետր.

1875-ի բարբառիս ընդարձակ ուսումնասիրութիւնն ունի Մսերեանց, ետիզի պոարմ. գիւղեկտողի, Մոսկուա 1897-91:

3. Վանայ բարբառ. — Տարածուած է վանայ ծովի արեւելեան երեսը, իբ կենտրոնն է Վան քաղաքը. սահմաններն են հիւսիսից մինչև Տիւատին՝ Բայազետի արեւմտեան կողմը, հարաւից Մոկս, Ողմի, Ետտախ և Աղբակ: արեւելքից մինչև Պարսկաստանի սահմանը, իսկ արեւմուտքից մինչև Մշոյ բարբառի սահմանագիծը: Ըստ այսմ Վանայ բարբառը, յատկապէս Արկաց ենթարբարտը, հայերէն լեզուի հարաւային սահմանագիծն է, որից յետոյ քրդախօս և արարախօս հայերն են: Տիւատինի գաղութ է Բասար Գեշար՝ Սեւանայ ծովի հարաւային արեւելեան ափի մօտ:

Վանայ բարբառի ձայնական գրութիւնը հարուստ է ձայնաւորներով. հայերէնի սովորական ձայների վրայ աւելացել են այստեղ ա, եօ, իւ, ինչպէս նաեւ ե, ո, եօ երկարաւորային հնչուիւններ. վերջինիս համար հմտ. պէօն (բոյն), լէօս (լոյս), աւլիօս (աւալոյտ) ևն: Բաղաձայնների մէջ աւելացած են զլ, կլ, քլ, ղլ, շնչեղ թրթուռն բաղաձայններ չկան:

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ նկատելի են ա զարձած ա. այսպէս է միշտ վ ձայնից յետոյ. ինչպէս՝ վախ, ծափար, վաղել, վաղ, նոյնիսկ Վան քաղաքի անունը. — ու զարձած իւ և ոյ զարձած ո. ինչպէս՝ պիւք, կիւրիւն, տիւ, թիւթ, լէգիւ, կապտո, ճկտո, վոտ ևն. — թրթուռն պայթուցիկ բաղաձայնները դառնում են խոռլ, ճիւռ ինչպէս Պարաբաղի բարբառում. ինչպէս՝ պան, պալիւս, կլլլէօխ, տիւ, ծեքլ, ծիւ, ճիւր. — ի դառնում է իւ. ինչպէս՝ խուս, խիւրուս, խափ, խասա. — ք դառնում է՝ ու՝ շչկան և առաջին գան բաղաձայնների մօտ. ինչպէս՝ կլլէօն, առլ, առաւ. — ք դառնում իյ բաղաձայնից առաջ ինչպէս՝ ալլէօր:

Հարմար է նման է Երեւանի բարբառին, քան որում բացառականը կապում է ից մասնիկով և հայտնանը չնշաւորների համար նման է տրականին: Միայն ներգոյականն է պակասում: Երկուսի մասնիկներն են բացի եւ ևն եւ ձեւերից, նաեւ ինքե, ինչպէս՝ կլլիւրիտեր, մառանյտեր (գրիւներ, մառաններ): Երկուսի սեռական

կանը կապում է այ և ոչ թէ ի կամ ու. ինչպէս՝ խացերանց, կլլիւրիտերաց և:

Բարբառի մէջ ը յօջը անգործածական է, թէև կայ: Բայերի քոնաբումն մէջ աշխարհաբարի սովորական ձեւից չնգող երկուսիներ չկան:

Ունի երեք հիմարարար, Տիւատին, Արկա և Ողմի. առաջինը աւելի մօտիկ է գրական լեզուին. — Մոկաց ենթարբարառում է և ե յաճախ դառնում են ը լիւրդ խորք տարը. — սեռականի վերջաւորութիւնը՝ տղըլ՝ վարդըլ՝ բայերի վերջաւորութիւնը՝ ըսցըլ՝ բռնցըլն, աք բռնըլ՝, աք տէք ձը՝ սպիտի տաք ինձը: — Ո գառնում է ու. ինչպէս՝ խնձոր, փուք ևն:

Ողմիի ենթարբարար ունի էլ, ու, եօ երկարաւորներ և կոկորդական դ՛ ձայնը (թէյլ, խնամէյ, կոէյլ, հաշէյլ, խէյլէյ, ձու, մօթ, մօւլ, խօւմ, մէօսի). — ք դառնում է ու. ինչպէս՝ խափ, խմուր, ծուց, պուրաւ ևլ դառնում է օ, սնե, ե. ինչպէս՝ խուս, փուէյ, խէյրօն, խաքէր, Կղէ. — այս երկարարբարար ձանաչում է նաև հնչեղ թրթուռներ:

Վանայ բարբառով գրուած գրութիւններ չատ կան. լատգոյններն են Երեւանի վանայ սուրբ և Տէր Սարգսեանի Պանդոխտ վանքին, Մոկաց ենթարբարառով են՝ Արեղեանի Գաւթ և Մհերը, Գարեգին Եղիշեանի Սասմայ ծոխը ևն: Բարբառի ուսումնասիրութիւնն ունի Անտոնան, Լաւրիւրի գետ Վան — գիւղեկտու, Marburg 1900:

4. Տիգրանակերտի բարբառ. — Ոյս բարբառի վերաբերում է Տիգրանակերտ քաղաքը. Մոկաց ենթարբարառի նման սա էլ հայերէն լեզուի հարաւային առանձնական է, որից աւելի հարաւ խօսուած է քրդերէն և արաբերէնէ: Հարաւ արեւմտեան կողմից տաքածուած է մինչև Ուրֆա կամ Ադեմար, որի մօտից սկսեցով Եփրատը քաղաք է բարբառիս արեւմտեան սահմանագիծը մինչև Արդնի և այստեղից էլ ուղիղ գծով մինչև Լճէ: Հիւսիսային և արեւելեան սահմանագիծը կապուած է Մշոյ բարբառը: Ըստ այսմ Տիգրանակերտի բարբառի գրական տեղերն են՝ բացի Տիգրանակերտ քաղաքից՝ Հալբաթ, Հազգօս, Խիւսի, Սեւերեկ, Նիքաիս և Լճէ. վերջինս բնիկ քրդախօս է, բայց այնտեղ բազմաթիւ են Տիգրանա-

կերտցի գաղթականները, որոնք նորոգել են հայերէն լիպուն։

Տիրապահողութիւնը բարբառը բռնում է Մշոյ և Մալաթիոյ բարբառի միջին տեղը, ձայնաւորների մէջ չափազանց առատ է ա, իսկ եօ, իւ հազիւ երբեմն երեւում են օ-տար բառերի մէջ. պայթուցիկ բաղաձայններին ճանաչում են միայն երկու աստիճան, թրթռուն և թաւ. աւելացած են չորս նոր բաղաձայն (' , հ', դ', լ'). առաջին երեքը փոխ են առնուած արարերէնից և գտնուում են միտին արարական փոխառութեանց մէջ. ինչպէս՝ 'Աղ'րաբ (կարիճ), 'էօմբ (կեանք), զա'թար (ծոթրին), զ'ալբ (կեղծ), հ'ալվա (հրուշակ), 'ուշնար (յուշնապ)։ լ' փափուկ է ձայնն է և գտնուում է բուն հայերէն բառերի մէջ. ինչպէս՝ ուլ', քլ'ուխ, փուլ'ք, լ'վանալ, լ'օգնալ են։ Բացի որակներից կան կլ, էլ ձայնները։ Հազ-դայում կայ նաև ւ կիսաձայնը. ինչպէս՝ ւըրէն, ւըր, ւախտ (վերայ, որ, վախտ)։

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ յիշելի են. ա՛ որ շարունակ դառնում է ա. ինչպէս՝ ամփարդաւան, քաւաղան, սարգաւաք, չաղարց աայն. մնում է միայն ո ձայնի մօտ. — ո դառնում է ու. ինչպէս՝ նուր, փուր, փուս, սուխ, չուր, չուրս. ու մնում է անփոփոխ. Ե վերջավանդում դառնում է ի. ինչպէս՝ էրխ, գիզ ատեղ, թիզ գգեղ, արիվ արեւ, արիզ ասեղ. — իւ դառնում է ի, ու. ինչպէս՝ արին, հարիր, ալիր, սուն, ցուն. — բաղաձայնների մէջ թրթռուն պայթուցիկները դառնում են թաւ, խուլները դառնում են թրթռուն. ինչպէս՝ փերան, փօրիգ, թանաղ. — Հազգօրի մէջ՝ ուր կան նաև թրթռուն շնչից բաղաձայններ, խուլներն էլ գտնուում են այսպէս. ինչպէս՝ 'գանալ, 'գնիկ, 'դես, 'գուգէր (կանգնեց, կնիկ, տեղ, կուգէ)։ — Յաճախ բաղաձայնները կրկնուում են. ինչպէս էօժան, թըմապ, յո'թթէ, զըզգէլ, թօթթու, թըրրիք են։

Քիսկանութեան մէջ կարեւոր կէտերն են. 1. Ը յօդը դառնում է ե. ինչպէս՝ փերանէ, չո'ւնէ, սո'ւնէ. 2. հայցական նշովը կարող է ստանալ զ նախդիւր. 3. բացառականը թէև ստանում է ե մասնիկը, բայց դերբայները ուց, ինչպէս՝ սիրէլուց,

խօսէլուց. 4. յոգնակի Նշաններն են իր, ցիր, ցի. ինչպէս՝ հացցիր, հրէշագնի. 5. գերանունների մէջ ունինք յեսի՝ իրը հայցական ես բառի. 6. ցուցականների երեք աստիճաններից ջնջուած է այդ և մնում է միայն երկու գէմք. այս և այն. 7. ստացական յօդերը ստանում են ի վերջաւորութիւնը. ինչպէս՝ սրգիսի սունէ, հօքուսի գունէ. 8. բայերի սպառնին կազմուած է մըմ մասնիկով. մըն ուզիւմ, մըն փէրիւմ, մըն ուզէի, չը'մըն ուզիւմ, չը'մըն ուզէի։

Այս բարբառով գրուած հատուածները շատ աննշան են. ո՛չ մի ուսուցիչական թիւն չկայ։

5. Պարբեր-Երվնկայի բարբառ. — Բարբառիս երկու գլխաւոր կենտրոններն են Պարբեր և Երվնկա. առաջինը հարաւային, երկրորդը հիւսիսային ծայրում։ Միւս գլխաւոր տեղերը, որոնք պատկանում են յիշեալ բարբառին, հետեւեալներն են. Բալու, Ճապաղուր, Չմչկածաք, Չարսանճաք, Քղի, Տէրսիմ և Կամախ։ Բարբառիս արեւմտեան սահմանագիծը կազմում է Եփրատ գետի հոսանքը՝ իր ամբողջ երկարութեամբ. հիւսիսային սահմանն է Պոնտական լիւնների մի գիծը, իսկ միւս սահմանները Կարնոյ, Մշոյ և Տիգրանակերտի բարձունքների սահմանագիծով են որոշուում։ Պարբերի մի գաղութ է թուում Մանիսայի վերի թաղը։

Այս բարբառի ձայնական դրութիւնը շատ հաւատարիմ է հին հայերէնին. աւելացել է միայն ա ձայնաւորը. պակասում են եօ, իւ, ինչպէս նաև ի, ո երկրարբառային հնչույթները։ Բաղաձայնները ունին երեք աստիճան՝ Բ, Բ', փ. աւելացել են ցլ, էլ քմականները։ Ձայնական փոփոխութեանց մէջ նկատելի են ոյ դարձած օ. ինչպէս՝ լօս, քօր, ընգօգ, — իւ դարձած ի. ինչպէս՝ արին, ախրիւր, ալիր, ախլ'իր. — ալ դարձած ա. ինչպէս՝ մար, փադ, հալիւ. — պայթուցիկ թրթռունները դառնում են շնչեղ, խուլները թրթռուն. այնպէս որ խուլ ձայնները վերացուած են. — բաղաձայններից լիւնէլ, բիդադ, գէշէլ, դարղին, գերլ, այսինքն սպանիւ, սպիտակ, ստեղծիւ, ստեպրին, ստեղլի. — Տերսիմի մէջ կայ վարմանալի մի նու-

բուժիչին, որ չի պատահում ոչ մի քարքառում։ Ա, Չ, Ե բաղաձայնները դառնում են ձ, ձ', ց, ս. ինչպես՝ ձերմագ, ձուր, ցամից, քառեցի, մէջը ձուր ցիգաւ։

Քերականութիւնը լիովին համապատասխան է արեւմտեան դրական լեզուին. ապաւնին միայն կազմում է զր մասնիկով, որ պիտի ձեռնի համառոտութիւնն է, քաջատականի մէջ այս պէս ձայնը դառնում է վ. ինչպէս զը սիրիւմ, չըվդի սիրիւմ։

Ընդհանրապէս խոսելով խորքերը — երգչկայի բարքառը կը ճիշդ բարքառների մէջ ամենից աւելի հաւատարիմն է զբաւական հայերէնին, ճիշտ ինչպէս Երեւանի բարքառը ում ճիշդ բարքառների մէջ։

Այս բարքառով գրուած քերք քիչ կան, ամբողջական ուսումնասիրութիւն էլ գրուած թիւն չունի։

6. Շապին—Գարահիսարի բարքառ. — Խօսուում է համահուն քաղաքի և Ամպտեր գաւառակի մէջ. բռնում է Խորքերը—Երգչկայի, Սերաստիոյ և Երգչկայի բարքառների միջին տեղը. ձայնական գրութեան մէջ նկատելի են ա ձայնաւորը, պայթուցիկ քաղաձայնների երեք աստիճանները (բ, բ', փ)՝ ճիշտ Խորքերի պէս և բառակցելին չ հագաղը՝ Մշոյ և Կարնոյ բարքառի պէս։ Այստեղ ո ձայնը դառնում է եօ և ք գառնում է շեշտի տակ ի. ինչպէս՝ գէօթ, Բէօէօ, քիզ հիզ։ Քերականութեան մէջ երեւցած նորութիւնը անմիջական ներկայի ձեւն է, որ այս սահմանից սկսելով տարածւում է աւելի արեւմուտք՝ մինչև Ռոտոսթօ։ Շապին—Գարահիսարի մէջ անմիջական ձեւը կազմում է վաւ մասնիկով, գիւղերում զե. ինչպէս՝ զըսիւմ դաւ, գէհում դէ։

Այս բարքառից ոչ ընդգիր կայ և ոչ որեւէ ուսումնասիրութիւն։

7. Տրապիզոնի բարքառ. — Խօսուում է Տրապիզոն և հարեւան Կիւմիւշխան և Կիրասոն քաղաքներում։ Շատ նման է Պոլսի և Ուրմի բարքառին. քիչ անգամ գուրկ է ա, ե, ո ձայնիկից. քիչ անգամ պատահում են եօ, իւ. պայթուցիկ բաղաձայնների երեք շարքը վերածուած է երկուսի, թրթուռն և խուլ հաւասարապէս վերածուելով թրթուռնի Կայսակայի խուլ կ հնչւնը՝ թուրքերէնից փոխառած բառերի մէջ։

Առանձնայատուկ ձայնական փոփոխութիւններ չկան։

Սոնորիզման մէջ նկատելի են հետեւեալները. 1. սահմանական ներկայի և անկատարի մասնիկն է ձայնաւորով սկսող բառերի համար վ, բաղաձայնով սկսող բառերի համար գու, նայէի գու։ 2. Անմիջական ներկան կազմում է եօ մասնիկով. գառնիւմ էր, սիրիւմ էր։ 3. Անմիջական անկատարը ունի մասնիկով. գէփէի ունի, նայէի ունի։ 4. Բացասական բայերի մէջ զերբայն էլ է խոնարհում օժանդակ բայի նւ. ինչպէս՝ չիւմ քում, չիւմ ուզիւմ, կամ էականի կրկնութեամբ՝ չիւք իմացիւմ իւք։

8. Համշէնի բարքառ. — Այս բարքառի կենտրոնն է Համշէն գաւառակը՝ Տրապիզոնից դէպի արեւելք։ Մի քանի դար առաջ այստեղի հայերը բոնի մասնագրականութիւն ընդունելով՝ տաճիկ կոչուցին։ Բայց մինչև այժմ պահուն են հայերէն բարքառը՝ ընտանիքում և թուրքերի մօտ իբրև ծածկալեզու։ Սրանք են մասնագրական հայերը։ Բայց միեւնոյն ժամանակ բանութիւնից ու հաւանական փախչողները ցրուելով և հաստատուելով գանազան տեղեր, իրենց հետ տարին նաև Համշէնի բարքառը։ Այսպիսի փոքր գաղութներ կան Տրապիզոնից մինչև Սամսոն, Սինոպ և Նիկոմիդիա։ 90-ական թուերին, տաճիկաւոր կոտորածների ժամանակ, այս գաղութները զանազան հաստատուներ նորից գաղութելով՝ հաստատուեցին Սեւ ծովի առասկան փերը՝ Սոխում, Սոչի, Ադլէք և այլն, որտեղ այժմ էլ կազմում են շատ առողջ մի համայնք։

Այսպիսի ցրուած մի գաղութ չէր կարող ընդամենաբար պահել միմիակ ամբողջութիւն։ Դիլիսաւորապէս երկու տիպ կարելի է նկատել բարքառայն մէջ, մէկը բուն լեռնային տիպարը՝ որի ներկայացուցիչն է Մալա գիւղը, միւսները Տրապիզոնի մօտիկ գիւղերի բարքառը՝ որ կրել է քաղաքի խոշոր ազդեցութիւնը։

Բուն Համշէնի բարքառի յատկանշները հետեւեալներն են. 1. ձայնական գրութեան մէջ ունի ա, եօ, իւ, ինչպէս նաև երկբարքառային ե, ո նշուածները. 2. ա ձայնը ռնգականի մօտ դառնում է օ. ինչպէս՝ օմիս, օմուր, օնուխք, օնգ, օնգ,

3. բաղաձայնները ունին երեք աստիճան՝ Բ, Բ' կամ պ և փ. 4. Բ ձայնը ատամնականի մօտ դառնում է Ե, ուրիշ բաղաձայնների մօտ յ. ինչպէս՝ մաշգ, դայղագ, չիւլյս։

Բերականութեան մէջ նկատելի կէտերն են՝

1. Յոգնակին կազմում է իր, նիր և նին մասնիկներով. ինչպէս՝ հացիւր, խնձօշիւր կամ խնձօշին։

2. Սահմանական ներկան և անկատարը կազմում են աւելացնելով ձայնաւորով սկսող բառերի սկիզբը զ, բաղաձայնով սկսող բառերի վերջը գու. ինչպէս՝ գուգիւմ, բէրիւմ գու, գուգէի, բէրէի գու։

3. Անմիջական ներկան կազմում է ունի կամ գունի մասնիկով։

4. Ապառնի մասնիկը Բիդի միշտ յետադառ է և առաջին դէմքում զրկում է նախաձայնից. ինչպէս՝ բէրիւմ իդի, բէրէի բիդի, բէրիւ բիդի, ևն։

5. Յարակատարի և գերակատարի մէջ իրրեւ օժանդակ գարծ է ածւում ունիւմ բայը. ինչպէս՝ գնացած ունիւմ, ասղած ունէի։

6. Անորոշ դերբայի վերջաւորութիւնն է ու՛՛ բոլոր բայերի համար. ինչպէս՝ խօսուշ, էշգուշ, բ'էրուշ։

7. Բայերի հարցականը կազմում է րէ մասնիկով. ինչպէս՝ չի՞ն չէ գալ, գալ չի՞ն թէ, չի՞ն գալ թէ։

Այս բարբառով գրուած գանազան հատուածներ կան. բայց ուսումնասիրութիւն գոյութիւն չունին։

9. Մալաթիոյ բարբառ. — Պօսում է Մալաթիա քաղաքի և նրա շրջակայ գիւղերի միջեւ՝ մինչև Հիւսնիմասուր. նա բռնում է Տիգրանակերտի, Պարբերդի, Արաբկիրի և Կրկիկիոյ բարբառների մէջտեղը թէ տեղով և թէ բարբառային զրբով։ Այս բարբառն էլ հայ լիզուկի հարաւային սահմանապահներից մէկն է, որից հարաւ խօսւում է քուրդերէն, թուրքերէն և արաբերէն։

Այս բարբառով գրուած աննշան քնագիրներ միայն կան և ուսումնասիրութեան փոքր մի փորձ։ Սրանցից տեսնում ենք որ 1. Մալաթիոյ բարբառը բաղաձայններից գիտէ զանազանել միայն երկու աստիճան՝ թրթուռն և թաւ. — թրթուռն և թաւ ձայնները դառնում են թաւ, իսկ խուլները դառ-

նում են թրթուռն. ինչպէս՝ փայրց, փէրէլ, փանցըր, փօռ, թանագ։ 2. Ս ձայնաւորը դառնում է աւ. ինչպէս՝ մանձ, փառ, սսառ, լառ, յափ ևն։ 3. Աւ դառնում է օ. ինչպէս՝ թօռ, չօռ (ջուր), հօմ (ս'մ)։ 4. Այ դառնում է նոյնպէս օ. ինչպէս՝ քօր, լօս, փօն։ 5. Ու դառնում է ի. ինչպէս՝ աիւ փիւր, հէրիւր, էրիհ։

Բերականութիւնը գրականին հաւատարիմ է։

10. Կրկիկիոյ բարբառ. — Այս քնդհանոր անուան տակ ուղում ենք ամփոփել Զէյթունի, Հաճինի, Մարաշի և սրանցից աւելի հարաւ՝ Քրկիսի, Փայասի, Ալեքսանդրետի, Անթաքիոյ, և Սուրիոյ մէջ խօսւած հայերէնը։ Թէեւ արանք իրենց մէջ ներկայացնում են բաւական տարբերութիւններ, սակայն ընդհանուր յատկանիշները աւելի մեծ ու հասարակաց լինելով՝ կարելի է դրանք ենթաբարբառ համարել։

Այս բոլորի մէջ ամէնից աւելի ուսումնասիրուած են Զէյթունի ենթաբարբառը (Յ. Ալլահզիդեան, Ուլնիա կամ Զէյթուն, Պոլիս, 1884) և Մարաշի ենթաբարբառը (Միլիք Ս. Դաւիթ Բէգ ՀԱ 1896 և Յ. Վարդապետեան, Բիւրակ, 1898-1900)։ Միսւների մասին կան մանր մուշր քննադիրներ և տեղեկութիւններ։

Ձայնական դրութեան կողմից Կրկիկիոյ բարբառը շատ հարուստ է. այսպէս՝ Զէյթունցիք ունին բացի աւ, ե, ո, եօ, իւ ձայնաւորներից, որ շատ աւելի կան արդէն, մի բոլորովին նոր ձայն՝ որ ներկայացնում է ը և ա ձայնաւորների միջին աստիճանը կամ բաց ը [ա]։ Անտիոքի գիւղերում կան օր, էյ, իյ, այ, երկբարբառները՝ որոնք ուրիշ տեղ չկան։ Բաղաձայնները ունին երեք աստիճան՝ Բ, Բ', փ, բայց Զէյթունի մի թաղում կայ նաև պարզ խուլների խումբը՝ պ, կ, ռ, ծ, ճ։

Ձայնական փոփոխութեանց մէջ ամէնից կարեւորն է չնշտեալ ա ձայնի օ դառնալը, որ գտնում ենք Զէյթունում, Մարաշում, Հաճինում և Անտիոքում. ինչպէս՝ քաղօք, էլիւօր, իչնօ ևն. — ե և է դառնում են յաճախ ի. ինչպէս՝ իյգոն՝ երկկոյ, իս՝ ես, իյն՝ երես, իյգօմ՝ երկկամունք, իյգօնք-քոյ՝ երկանաքար ևն. — ի ձայնաւորը հետզհետէ բացուելով հասնում է մինչև ա-ի աստիճանին. ինչպէս՝ միս-

Ս. ՅԱՆՈՐԵՒ ԿԵՐԱՆԻ

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

* 5 Ուկր. Բշ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր կարգադրութեամբ Նոգ. Տ. Նախկազուկ վրդ. Ար. Բաղամեան անցաւ Նոր Երուսաղէմ, ուր պիտի պաշտօնավարէ իբրեւ հոգեւոր հովիւ տեղւոյն փոքրամիւս հայութեան:

* 2 Նոկա. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն Բ. Գողգոթայի մեր մատրան մէջ. պատարագիչն էր Նոգ. Տ. Նորայր վրդ. Պողարեան:

* 7 Նոկա. Ուրբ. — Ըստ իրաւական կարգի այս երեկոյան ժամերգութիւնը և վաղուան տօնին նախատեսակը կատարուեցաւ քաղաքի:

մմա, մառ, կնիկ՝ գմնազ, Մրշ. զընազ են. — Երազմայնը Զէյթունում և Հաճինում գառնում է յի, իսկ ո՛ւ՝ Հաճինում գառնում է յի:

Ճայնաւորները մէջ նկատուեմ ենք նմաւ նեցման ձգտումը. բառի մէջ գտնուած բոլոր ձայնաւորներն էլ ձգտում են վերածուիլ մէկի. ինչպէս՝ գօծօց՝ գնաց, քօսօն՝ քօսան, գօնգօն՝ կնկան, իսգի՝ ոսկի, իււգիւ՝ ոսկոր, սնո, իսգիւի. զօրթօմ՝ կ'իրթամ, իւսիւր՝ սրտ, իւսիւս քիւրիւստիւս՝ Յիսուս Քրիստոս: Այս բոլորի մէջ ր, 'ո, և, Կ, ի ձայնաւորները իրենց երանգը թողած՝ վերածուած են յաջորդ վանկի ձայնաւորին:

Քերականութեան մէջ կան մի քանի նորմուծութիւններ. իսկ ձայնական օրէնքները մասաջ են բերած զանազան տարօրինակ ձեւեր. ինչպէս՝ Մարաշում որոշեալ ր և անորոշ մը յօգբերը ստացել են՝ բառի վերջավանկի ձայնաւորի համաձայն՝ ր, ի, ու, իւ և մը, մի, մու, միւ ձեւերը. այսպէս՝ շարագը՝ շապիկը, փէշի՝ փայտը, ախշիին՝ աղջիկը, գանձօգու՝ դանակը, մուգու՝ մուկը, խիւզիւ՝ խոտը, շարակ մը՝ շապիկ մը, փէզ մի՝ փայտ մը, ախշին մի, գանձօ մու, մուգ մու, խիւզ միւ, էօր միւր Բողանակի մասնիկներն են բացի իւր, ցիւր (իյ, ցիյ), ձեւերից նաեւ ցա, ցը, դաք, ինչպէս՝ ցիյիննիր, սմաշնը, սէօխդիշա, ձաղըզնա, ևն:

ՊՐՈՓ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Ներառակներ)

Ղպտոց Ս. Գեորգի եկեղեցւոյն մէջ, հանդիսապետութեամբ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահանէի:

* 8 Նոկա. Եր. — Ս. Գեորգայ գորտարին. առաւօտուն՝ զխաւարութեամբ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահանի, հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր. Թափօրական գնացքով — ինչպէս երեկ — մեկնեցան Ղպտոց Ս. Գեորգ եկեղեցին ուր մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ: Պատարագիչն էր Նոգ. Տ. Նախկառն վրդ. Տննիկեան: Քարոզիչ Նոգ. Տ. Նորայր վրդ. Պողարեան, բժշնարան ունենալով Ս. Գեորգի կեանքն ու նախատեսութիւնը:

— 8. Միջօրէի, ժամը 1ին, ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր, աւագ Թարգման Նոգ. Տ. Նայրիկ վրդ. Առանեան, մեկնեցաւ զէպի Թեմական գիւղը, զիմաւորելու համար Ն. Վեն. Ապտալլահ Թազաւորի Պաղեստին այցելութիւնը:

— Երեկոյան հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր զխաւարութեամբ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահանի Թափօրական գնացքով իշան Ս. Յարութեան Տանար: Եւրաշխական հանդիսաւոր մատուցել և Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին ուխտէն ետք, Թափօրը բարձրացաւ մեր վերնադաս մատուղը, ուր կատարուեցաւ երեկոյան պարտէս: Իմանքը և վաղուան տօնին նախատեսակը, Ապտալլահ ունեցաւ երեկոյան թափօր Տնօրինական Սրբավարդուն մէջ:

* 9 Նոկա. Կիր. — Տօմ վարագայ Ս. Խային. առաւօտուն՝ զխաւարութեամբ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահանի, վարդապետ հայրեր Թափօրական գնացքով մեկնեցան զէպի Ս. Յարութեան Տանար, վերնադաս Բ. Գողգոթայի մատրան մէջ առաւօտան ժամերգութիւնը կատարուելէ յետոյ՝ մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ: Պատարագիչ Կ. քարոզիչ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահան, բնարան ունենալով ՎՋԼ ինն քաղկիցի պարծիլ բայց միայն ի խաշ Տնան մերայ Յիսուսի Քրիստոսի:

* 10 Նոկա. Բշ. — 8. Միջօրէի, ժամը 1.30 ին, ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր՝ Նոգ. Տ. Սուրեն վրդ. Քէմահան Բեթանիտ գիւղին մէջ զիմաւորեց Ն. Վեն. Ապտալլահ Թազաւորի մատուղը երուսաղէմ:

* 12 Նոկա. Դշ. — Այսօր վերադառնեցաւ Ս. Թարգմանաց Նախկերթարանն ու Մանկապարտէսը: Վարժարանին չենք ըր ցարդ իւր ծառայէր իբրեւ կեդրոն Աղդը-Յորդանանեան զօրաց կնի քաղաքի մէջ զօրաբարձին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Նոր զիմուսին վրայ պարպուած Բ զօրքերէ ու փոխանցուած վանական վարչութեան: Շէնքը նաեւ քաղաքի մէջ վերջին պողեմանիւնեան հրեայ-արքայ Կուրեմեհէն՝ ենթադրուեցաւ մեծածախս ներգրութեան:

Տարեմուսին՝ արձանագրուած երկուս աշակերտութեան ընդհանուր թիւն էր, Նախակերթարանը՝ 237 և Մանկապարտէսը՝ 231:

* 16 Նոկա. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութ. պատարագիչն էր Նոգ. Տ. Նայրիկ վրդ. Առանեան:

ՆՕԲԲ ԵՒ ՆԻՇԲ

Աբե-Էլի Առնաբ, ստանձնելով պաշտպանութիւնը իր «անբասիր» խմբագրին, փոխանակ լուսարաններու մեր հարցապնդումը, զբաղապնդուած անոր զբաղան դիմակովն ու մանաւանդ ոգիովը, մեր դէմ եւս գործածել կը փորձէ զբաղարտութեան նոր օրերու իրենց յատուկ գէշերը, յայտարարելով մեզ «Թամկավար» եւ «յառաջդիմական»։ Իսկ թէ այս որակումները ի՞նչ կը նշանակեն Աբե-Էլի Աշոտներուն համար, մեկնութեան չի կարօտիր։ Ձէ սիրելի Աշոտիկ, այդ ներկէ սխալ տեղ քսել կը փորձես, իսկ չարամտութեանդ համար՝ նուազագոյն պէտք է ամչնաս։

Ըրածդ զբաղարտութիւն է, եւ արդէն առանց անոր ի՞նչ կը մնայ ընդ ընդ եւ ըսել։ Մենք, սիրելի Աշոտ, ոչ «Թամկավար» ենք եւ ոչ «յառաջդիմական», անպատուութիւն չէ անշուշտ Թամկավար, յառաջդիմական կամ 'Խաշնակցական լինելը, սակայն իր դերին գիտակցութիւնը ունեցող որեւէ նկերեցական՝ թոյլ չի կրնար տալ ինքզինքին այդ կարգի բաներուն պատկանելու, կը հասկնամ, միամտութիւն եւ ինքզինքդ կեղծող զբաղան։ Իսկ անոնք որ են, եւ կամ փուզեն ցոյց տալ թէ են, ատիկա ընդգայնենուն կը թողունք «ԱՅՍ» կամ «ԱՅՆ» կողմ արծնազրելու համար։ Թող ձեզի ըլլան բոլոր անոնք՝ որոնք «ԱՅՍ»ին ու «ԱՅՆ»ին կօշիկը հագած, այս ու այն գետիները կը կոխակտեն, այդպիսիները Հայ Եկեղեցիին չէ որ կը ծառային, աւելին՝ Հայ Եկեղեցիին պէտք չունի այդպիսիներուն։

Աբե-Էլ ուրխութիւն ունի յայտնելու, թէ Թուրքի, մուրի, եւ զբաղարտութեան թնջուկ իր խմբագրականները, կարգ մը «անսանձ», «անհակակշիռ» եւ «քաղաքական վտանգաւոր մարգանքներ» ընտելներու դիմակները, այսկերպ մէկզի դնել տուած են, որոնց առաջինն է անտարակոյս Նորին Ս. Թմութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը, եւ վերջինը Սիոնի խմբագիրը։ Ա՛, ողորմելի՜ Աշոտիկ, որ միամտութիւն ունիս կարծելու, եւ հաւատացնել ուզելու մանաւանդ՝ թէ բան մը գիտես եւ իբր թէ բաներ կ'ըսես։ Մենք յայտնի է թէ ի՞նչ բանի կը պատկանինք, իսկ դուն... պ. Աշոտիկ, ասիկա դա՛րավերջիկ խորհուրդն է բոլոր դարաշրջիկներու։

Սիոնի խմբագրականները «սուտ» կեղծիքի եւ չարափոխութեան՝ գիր մը իսկ չունէին իրենց մէջ, այլ սրտցաւ կոչ մը զգաստութեան, պարկեշտութեան եւ մանաւանդ հայաբարոյութեան անոնց՝ որոնք սովոր են ծախելու ամէն ինչ, է՛ն առաջ՝ ինքզինքնին...։

Յետոյ Աբե-Էլի խմբագիրը, իր վիճիկին, Աշոտիկին միջոցաւ, յետս կոչուած ընկ կը փորձէ իր ըսածները, յայտարարելով թէ իր, եւ իր նմաններուն պայքարը, մասնաւորներուն նկատմամբ է եղեր, սակայն Աբե-Էլի ծանօթ վեց խմբագրականները ատոր հակառակ փաստները ունին արդէն, կը թելադրենք որ Աշոտիկը անգամ մը եւս կարդայ զանոնք, եթէ խելամուտած կ'ուզէ սրբազրել իր ցափրտութիւնը։ + Տակաւին Աշոտիկը հայրենասիրութեան եւ հաւատքի դասեր կը փորձէ տալ մեզի. հոս այլեւս ծիծաղայ կը լայննայ, չէ անուշիկ Աշոտ, ամէն բան լռէ, բայց այդ դասերը մի տար, վրադ կը խնդան։ Մենք մեր հայրենասիրութիւնը մեր երկրի դարաւոր արգասիքն ենտերնիս բերած ենք, այսինքն Վանի, քեզի համար յաւէտ անմատչելի բարձունքէն, զայն չենք սովորած ոչ Պոլսոյ պայքրներէն եւ ոչ ալ իբր վարձատրութիւն... Աբե-Էլիէն։

Իսկ Սիոնի հարցապնդումին պատասխանը ցրուելին միջոցով տալ ուզելու պարգան, անհասկնալի միաց մեզի, արդեօք պ. Աշոտիկն ու «վարձանք» իրենց ընկուած կռակով ի վիճակի չե՞ն կրելու թիթիղ մը լեցնող այդ լրբութիւնը, թէ ոչ Աբե-Էլի համար իր վարձկան խմբագրէն անմիջապէս վերջ՝ Նրուսաղէմի իրենց ցրուելը կուգայ։ Այս է ի վերջոյ բաժինը բոլոր վարձկաններուն։

Ի՞նչ զուգադիպութիւն, որ Աբե-Էլի Նրուսաղէմի ցրուելը ըլլայ Ֆիգիբական ցաւազար մը, նման Աբե-Էլի մտազար թշուառականին։

ԽԱՐ.

Ա. Զ. Դ.

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳԱՑ
«ՍԻՈՆ»Ի ՅԱՐԳԵԼԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց պատուոյ ընդհանուր գործակալութիւնը
ազնուաբար յանձն առած է Նիւ Եօքի Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ՝

Հոգեւոր Հովիւ

ՀՈԳ. Տ. ԵՂԻՇԷ ՎՐԴ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ

հետեւաբար կը խնդրուի Ամերիկայի ՍԻՈՆ-ի յարգելի բաժանորդներէն
որ իրենց հին եւ նոր բոլոր բաժնեգիրները վճարեն Հոգեւորին Հայրսուրբին:

«ՍԻՈՆ»Ի Վարչութիւն

ՏՊԱՐԱՆԱԿԱՆ Ա. Զ. Դ.

Մերոց Յակոբեանց Տպարանի Սուրիոյ եւ Լիբանանի գործակալ ճա-
նակուած է Անթրիիասի Միաբաններէն՝

ՀՈԳ. Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐԴ. ԿԻՋԻՐԵԱՆ

որուն մօտ կը գտնուի կարեւոր քանակ մը մեր Տպարանի գիրքերէն:

Ստանալու համար կը խնդրուի դիմել Հոգեւորին Հօր յԱնթրիիաս:

Տեսուչ Տպարանի Ս. Յակոբեանց

ՅԱԿՈԲ ՎՐԴ. ՎԱՐԿԱՆԵԱՆ

ՄԻՋՆ-Ի Ա. Զ. Դ.

Այսու կը ծանուցանենք Գահիրէի մեր յարգելի բաժանորդներուն թէ
Գահիրէի ՍԻՈՆ-ի գործակալ ճանակուած է՝

ՄԵՄ. ՏԻԱՐ ՄԱՍԻՍ ԶՈՒՐԻԿԵԱՆ

կը խնդրուի մեր բոլոր բաժանորդներէն իրեն ընել վճարումները:

Յարգանքով

«ՍԻՈՆ»Ի Վարչութիւն

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆԷՆ

Տ Ա Ղ Ա Ր Ա Ն
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ
ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Դ. ՏԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՐՈՒՍԱԳԷՄ
ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ԿԱԿՈՐԵԱՆՑ

1949

Էջ՝ 383

Գիմ՝ 30 Պաղ. Դանեկան

ՄԱՍԼՈՅ ՏԱԿ Է

Տ Ե Տ Ր Ա Կ
ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱԽՈՐ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆՑ
ՍՐԲՈՑ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻՆ

Դ. ՏԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ